

SLEKT OG DATA

MEDLEMSBLAD FOR SLEKT OG DATA

| ÅRGANG | 31 | NR. 2 | 2020 |

TEMA:
Fagforeninger

Fagforeningsarkiver

DNA

Leserhistorier

MEDLEMSBLAD

for Slekt og Data.
Utkommer med
4 nummer pr. år

ABONNEMENT

for bibliotek og liknende
institusjoner kan tegnes
for kr 550,- pr. år.

ANNONSER

Anne Schiøtz
E-POST:
generalsekretar@slektogdata.no
TLF.: 22 42 24 00

SLEKT OG DATA

POST/BESØKSADRESSE:
Øvre Slottsgate 2B,
0157 Oslo
TLF.: 22 42 24 00
www.slektogdata.no

REDAKTØR

Anne Schiøtz
E-POST:
generalsekretar@slektogdata.no

REDAKSJONSLEDER

Ida Bergitte Andersen Hundvebakke
E-POST:
idah@slektogdata.no

OPPLAG

8890

DESIGN OG LAYOUT

Morten Hernæs,
07 Media

TRYKK

07 Media

ISSN 0803-0510

SLEKT OG DATA

Fagforeningsarkiver DNA Leserhistorier

INNHold

LEDER

- 2 Fagorganisering
– arbeidskamp og fellesskap

TEMA

FAGFORENINGER

- 4 Fagforeninger i Norge
– de lange linjene
- 7 Fra hjelpekasser til sjakkklubb
og strykekvartett: Arkivet etter
Akers Mek. Verkstedklubb
- 10 Arkivet etter Oslo
Bryggearbeiderforening
- 13 Høyanger Kjemiske
Industriarbeiderforening
- 16 Vaskekone Karoline Emilie Larsen
og kampen for stemmeretten
- 19 Slektsforskning i verdensarven
– arbeiderarkiver i Telemark
- 22 Fagforeninger og lokalhistorie
– hvilke digitale kilder har
Nasjonalbiblioteket
- 26 En kamp for arbeidere
og barns rettigheter
- 29 Med møkk under negla og sot
i ansiktet – historien om lokfører
Christian Digerud
- 32 Min oldefar, kjelesmed
Ludvig Apelseeth
- 36 Farfar – en rebell
og samfunnsbygger
- 40 Foreningslivet og bestefar
– historien om en jerndreiers liv
- 43 Fra bondesamfunn
til industrisamfunn

DNA

- 46 Jakten på
mystiske farfar

FORSIDEN

Bildet er tatt på Bergen Mekaniske Verksted i 1955.
FOTO: RAGGE STRAND/BILLEDBLADET NÅ/RIKSARKIVET

LEDER

Fagorganisering – arbeidskamp og fellesskap

På midten av 1800-tallet så man de første varige tegnene til organisering av arbeidslivet her til lands, og gjennom 1870- og 1880-årene var det en økende organisering ved de større bedriftene. Tradisjonelt ble fagbevegelsen fra midten av 1800-tallet oftest bygd opp rundt fagene, gjerne knyttet til den dominerende produksjonen ved en lokal fabrikk eller primærnæring. Jo større bedriftene var, desto lettere var det å organisere arbeiderne og skape det samholdet og lojaliteten som trengtes i begynnelsen for å forsvare organisasjonsretten. Arbeidstakerne i grafisk industri var tidligst ute, mens andre tidlige grupper var skogsarbeidere, sjøoffiserer og sjøfolk, metallarbeidere, fyrstikkarbeidere, og telegrafarbeidere.

Disse fagforbundene ble etter hvert organisert i nasjonale hovedsammenslutninger. LO ble etablert i 1899 som en sammenslutning av fagforbund, og er den eldste hovedsammenslutningen i Norge.

I begynnelsen var fokuset til en stor grad rettet mot å kjempe for bedre lønn og gode arbeidsvilkår, noe som ble kronet med en delvis seier i 1915 da man fikk

den første loven om arbeiderbeskyttelse i industrielle virksomheter og håndverk, og innføring av åtte-timersdag. Innen enkelte yrker og enkelte lokale fagorganisasjoner, særlig blant sjømannsforeningene som organiserte sjøoffiserene, finner man på 1870- og 1880-tallet private initiativ til å organisere understøttelseskasser for syke, skadede og etterlatte og begravelsekasser.

Videre fikk man i perioden 1909 til 1915 en rekke lovfestede ordninger for allmenn sykeforsikring og ulykkesforsikringer for fiskere, sjøfolk og industriarbeidere. Utover 1900-tallet, og især etter andre verdenskrig har også trygdeordninger, velferdsgoder og ulike politiske solidaritetsspørsmål blitt viktige kampsaker.

Gjennom dette bladet vil du som leser få en rekke tips til hvor i arkivene du kan finne informasjon om slektninger som har vært fagorganiserte og deres opplevelse av arbeidskamp og bedring av arbeidsvilkår gjennom deres yrkesliv.

// Jo større bedriftene var, desto lettere var det å organisere arbeiderne og skape det samholdet og lojaliteten som trengtes i begynnelsen for å forsvare organisasjonsretten. //

Morten Thorsvaldsen
LEDER I SLEKT OG DATA

Fagforeninger i Norge – de lange linjene

*Hvordan oppstod fagbevegelsen og hvordan utviklet den seg?
Historiker Finn Olstad gir oss de lange linjene.*

■ IDA BERGITTE ANDERSEN HUNDVEBAKKE

Den aller første fagforeningen i Norge, Den Typografiske Forening, ble stiftet i 1872.

– De var ganske tidlig ute, for fagforeningsbølgen startet først noen år senere, i 1880- og 1890-årene. Den gangen var fagforeningene sentrert rundt Oslo og i enkelte andre byer, men det var snakk om små kjerner av personer som ikke kan sammenlignes med dagens fagbevegelse. Vi ser at det var arbeiderne som organiserte seg først og de var primært knyttet til tre fagområder: Håndverk, jern og metall og gruveindustrien. Andre typer fagområder i mer akademisk retning, som legene, hadde gjerne sine egne foreninger de også. Men det var da mer snakk om en profesjonsforening, og ikke

den typen fagforeninger som ellers vokste frem, sier historiker Finn Olstad. Han har jobbet med arbeiderhistorie i flere tiår og har blant annet skrevet en biografi om Einar Gerhardsen, samt første bind av LO-historien.

STARTET IKKE SLIK MANGE TROR

Når vi tenker på fagbevegelsen på starten av 1900-tallet er det lett å se for seg klassekamp og arbeidere som stod opp mot sine dårlige livsvilkår med helseskadelig arbeid og dårlige boforhold. Men ifølge Olstad startet ikke fagbevegelsen som en motreaksjon på dette.

Hattemakerne forening anno 1910. FOTO: JOHN FRØLING/OSLO MUSEUM

En gruppe sydamer i Sterud systue i Strandgaten 37 på Hamar. Hamars første kvinnelige fagforening. Første formann var Kristine Andreassen og hun sitter i midten på bildet. FOTO: UKJENT/ANNO DOMKIRKEODDEN

Styret i Hamar Jern og Metall på første del av 1900-tallet. FOTO: CHRISTIAN GRUNDSETH/ANNO DOMKIRKEODDEN

– Den første kampen til fagbevegelsen handlet primært om lønn og arbeidsvilkår, da nye arbeidslivsordninger gjorde det vanskelig å tjene godt og førte til endret arbeidshverdag. For eksempel at håndverksbransjen gikk fra å være et laugsbasert system til å bli større bedrifter. Det dreide seg også om respekt for faglig dyktighet og selvstendighet i arbeidet. Det var heller ikke de dårligst betalte som organiserte seg. De aller første var ofte arbeidere med høyere lønn, mens vi ser at de med aller dårligst vilkår ikke organiserte seg i starten. For eksempel dagarbeidere, som var arbeidere som fikk jobb fra dag til dag, sier Olstad og legger til at kampsaker som handlet om hygiene og helsemessige forhold kom på agendaen først ut på 1900-tallet.

HVOR BREDT NÅDDE FAGBEVEGELSEN?

Utover 1900-tallet vokste fagforeningene seg gradvis større og bredere. Men så er spørsmålet: Hvor bredt kunne fagbevegelsen nå ut til arbeiderne? Var alle med? Og hva skjedde med dem som ikke ønsket å være med?

– I de første fagforeningene var det gjerne en hard kjerne, og en del medlemmer som kom og gikk. Litt som organisasjonslivet i dag også. Mange arbeidere hadde lite å rutte med, så det å betale kontingenten kunne

være dyrt for mange. Men det kunne også være vanskelig å stå imot og du kunne fort bli veldig upopulær på arbeidsplasser hvor fagforeningene stod sterkt. I enkelte bedrifter var foreningene så sterke at de kunne nekte folk å få en jobb om de ikke organiserte seg. Med en rekke streiker og arbeidskamper utover på 1900-tallet lærte arbeiderne at de trengte en sterk organisasjon i ryggen, og fagbevegelsen vokste raskt.

Når en tenker på fagforeninger i et historisk perspektiv er det lett å se for seg en veldig politisk bevegelse, men Olstad sier det er mer nyansert enn som så.

– Når man ser på gamle fagforeningsarkiver kan man blant annet finne referater fra ulike møter med en politisk dagsorden. Der er det gjerne bare en liten håndfull av flere hundre medlemmer som har møtt opp. Veldig mange stilte primært opp ved streik og andre store hendelser.

SLEIT MED FOTFESTET ENKELTE STEDER

Et annet moment som er interessant å trekke frem fra fagforeningenes historie er den geografiske variasjonen i hvor mye utbredelse de fikk.

– På Sørlandet og deler av Vestlandet hadde fagforeningene vanskeligheter med å få fotfeste på grunn av de

store religiøse miljøene. Der skulle man ikke sette seg opp mot sine foresatte. Et annet moment som er verdt å trekke frem er at det i mange bygder var stort samhold mellom arbeidsgivere og arbeidstakere, så det kunne også være en barriere mot organisering. I tillegg arbeidet mange av dem som bodde på bygdene som bønder og de hadde andre måter å organisere seg på enn de som var ansatte i en bedrift, sier Olstad.

Han legger til at det likevel var enkelte i primærnæringen som engasjerte seg i fagbevegelsen. Som skogsarbeiderne. Deres fagforeningskamp på 1920- og 1930-tallet var kanskje en av de aller mest dramatiske i fagforeningenes historie, hvor det finnes eksempler på at partene gikk rundt med gevær og det nok også ble løst skudd.

MINDRE KAMPORIENTERT MED ÅRENES LØP

Utover 1900-tallet utviklet fagforeningsbevegelsen seg gradvis. I 1921 var det en stor streik som fagforeningene tapte, og det førte til en medlemsflukt. Deretter fulgte en stor gjenoppbygningsperiode med økende medlemstall, og store arbeidskamper inntil det kulminerte med storlockouten i 1931.

– Deretter blir det roligere tider igjen utover 1930-årene og fremover, med enkelte unntak. Det blir også gradvis mer og mer akseptert å bli fagorganisert. I takt med velstandsutviklingen på 1960- og 70-tallet endret fagforeningene seg. Det ble færre konflikter og

Gruppebilde av æresmedlemmer i gruvearbeidernes fagforening ved Røros kobberverk i 1947.

FOTO: IVER OLSEN/RØROSMUSEET

mer samarbeid på bedriftene. Fagbevegelsen ble mindre kamporientert og mer som en serviceorganisasjon overfor medlemmene. Samtidig ble LO i økende grad utfordret av andre organisasjoner, slik at folk mer kunne velge hvor de ville være med, sier Olstad. ■■

Klevfos Fagforening, ansatte og familier på utflykt til Malungen i Romedal Almenning. FOTO: UKJENT/ANNO DOMKIRKEODDEN

Fra hjelpekasser til sjakkklubb og strykekvartett

Arkivet etter Akers Mek. Verkstedklubb

Akers mekaniske verksted var en av bedriftene som ble etablert langs Akerselva i Oslo i den tidlige industrialiseringsfasen rundt midten av 1800-tallet. Virksomheten ble snart flyttet ned til Pipervika, og bedriften gikk fra å være et mekanisk verksted til også å være et skipsverft.

■ TOR ARE JOHANSEN

■ Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

Arbeidsstyrken kunne variere i størrelse, men i mellomkrigstida var antall ansatte ca. 1500. Arbeiderne var organisert i Norsk jern- og metallarbeiderforbund, og i 1902 stiftet de også sin egen klubb – Akers Mek. Verkstedklubb. Klubben har etterlatt seg et rikholdig arkiv, som forteller mye om hvordan fagorganisering kunne virke inn på ulike deler av en verksted- og verftsarbeiders liv.

Akers Mek. Verkstedklubb avholdt stiftelsesmøte den 10. oktober 1902, og både stiftelsesprotokollen og innbundne protokoller med referater fra møter i klubbens styrende organer i de påfølgende årene er bevart i Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek (Arbark). Stiftelsesprotokollen forteller at Olaf Olsen ble valgt til klubbens første formann, og at han fikk med seg Hjalmar Bay, Karl Englund, Jens Halvorsen og Mikal Augensen i det første klubbstyret. På stiftelsesmøtet var det blitt vedtatt å sende en henvendelse til virksomhetens ledelse, og et par uker senere sendte klubbstyret sitt første formelle brev til arbeidsgiveren. Det var et krav om innflytelse over akkordfastsettingen ved visse arbeidsoperasjoner, og det var holdt i en forsiktig – nærmest underdanig – tone.

De innbundne møteprotokollene gjør det mulig å følge personene som hadde verv i Verkstedklubben og danne seg et bilde av hvilke saker de var opptatt av og engasjerte seg i. Men også klubbens menige medlemmer kan finnes her. Flere tok ordet på medlemsmøter – for å fremme forslag eller for å kritisere eller støtte opp om

klubbens ledelse – og deres navn og innspill er som regel gjengitt i møtereferatene.

Møteprotokollene inneholder også årsmøtereferater, og i tilknytning til disse er det som regel også årsregnskap og klubbens årsberetninger. Særlig beretningene kan utgjøre en rik kilde til informasjon om fagorganiserte arbeidere ved Akers Mek. Verksted. De inneholder oversikter over alle som har hatt verv i klubben, hvem som var innvalgt i ulike utvalg og komiteer, hvem som hadde gått på kurs, hvem som hadde representert klubben i overordnede organer i fagorganisasjonene – som for eksempel i Jern- og metallarbeiderforbundet eller i LO.

FAGGRUPPER OG ORGANISASJONSLEDD

Ved Akers Mek. Verksted ble det utført en rekke ulike arbeidsoppgaver av mange forskjellige faggrupper, og dette blir også reflektert i Verkstedklubbens arkiver. Verkstedklubben hadde underliggende organisasjonsledd – eller grupper – delt inn etter de forskjellige arbeidsoppgavene. Det var filergruppa, brosjegruppa, snekkergruppa, tømrergruppa, lærlingegruppa, plategruppa, klinkergruppa, lager- og transportgruppa, krangruppa og stoperigruppa.

Alle disse gruppene hadde egne møter, egne skriftlige protokoller og egne årsberetninger. Og alt dette ligger i arkivet, så her er altså flere kilder til opplysninger om

Arkivet etter Oslo Brygggeararbeider forening

Arkivet etter Oslo Brygggeararbeiderforening oppbevares i Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek. Denne foreningen ble stiftet 30. april 1882 under navnet «Kristiania bryggearbeideres forening». Foreningsetableringen, og etterfølgende streiker, var en del av tiltakene bryggearbeiderne gjennomførte for et bedre liv i det norske samfunnet.

■ MARINA DUROVIC-ANDIC
■ Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

Arkivet etter Oslo Brygggeararbeiderforening inneholder stoff av stor viktighet, som medlemsprotokoller, møteprotokoller, medlemslister, aktivitetsdokumenter og vedtekter til forskjellige underforeninger; i tillegg til foreningsaviser, flere fotografier og faner. Arkivet gir slektsforskere muligheten til å finne informasjon om foreningen og personene som startet den og levde med og i den. Et spørsmål som kan stilles i denne sammenhengen er: Hva kan deres etterkommere finne i arkivet etter Oslo Brygggeararbeiderforening, og hva forteller disse kildene om datidens bryggearbeidere? I denne artikkelen skal vi se nærmere på kilder fra perioden fra foreningens etablering til den andre verdenskrigs utbrudd.

1. mai i Oslo, 1934. Oslo Brygggeararbeiderforening i demonstrasjonstog på vei nedover Karl Johans gate ved Stortinget; 1. mai.

HVEM VAR MEDLEMMENE?

Etter etableringen ble bryggearbeidernes forening populær, og medlemstallet økte. Det finnes flere medlemsprotokoller i arkivet og man kan følge utviklingen av medlemstallet fra år til år. Ved stiftelsen i 1882 hadde foreningen 70 medlemmer, i 1885 rundt 305, og i 1898 cirka 800 medlemmer. Som følge av streiker gikk antallet ned til 100 i 1899. Deretter gikk det oppover igjen til 1923, da medlemstallet var 886. Det forteller oss at det er mange i dag som har forfedre som var engasjert i foreningen. I den første fasen var det kun menn som var medlemmer av selve Brygggeararbeiderforeningen. Men et viktig trekk ved denne foreningen var at kvinnene kom tidlig med, til og med i ledelsen. De var også dyktige i velferdsarbeidet og i å arrangere fester.

BEGRAVELSES-, SYKE- OG SPAREKASSEN

Hovedformålet med oppstarten av Brygggeararbeiderforeningen var i første rekke å hjelpe de svakeste medlemmene. Foreningen etablerte derfor raskt tre selvhjelpsinstitusjoner: Begravelseskasse, Sykekasse og Sparekasse. Arkivet inneholder møteprotokoller og medlemsprotokoller for disse hjelpekassene. Møteprotokollene gir et innblikk i hvordan hjelpekassene fungerte, og gir opplysninger om deres medlemmer. Noen av medlemmene, for eksempel John Olsen som var foreningens formann i tidsperioden 1890–1891, engasjerte seg i arbeidet med å spre foreningens virke. I en møteprotokoll med tittelen «Christiania bryggearbeideres forenings begravelseskasse» kan vi lese at begravelseskassens formål var å hjelpe de etterlatte med et

pengebeløp. Hjelpen ble gitt også dersom arbeidernes barn døde. Innbetalinger til Begravelseskassen var først frivillig blant medlemmene, men ble etter hvert obligatorisk. Utdelingen ble bestemt på demokratisk vis gjennom stemmegivning. Brygggeararbeiderforeningen avviklet Begravelseskassen i 1923 og tok over en del av dens oppgaver.

Sykekassen var regulert av vedtekter. De omhandlet i detalj hvordan man innsamlet midlene og hvordan kontakten med leger og legestanden skulle foregå. Sykekassen søkte å finne forskjellige måter å samle inn midler, for eksempel gjennom å organisere basarer der overskuddsinntekt gikk til kassen. Sykekasseprotokollene er en interessant kilde. Vi kan se at medlemmer av sykekassen også jobbet preventivt gjennom å søke å sørge for en sunn livsstil hos medlemmene. Det er interessant å lese at medlemmene engasjerte seg under koleraepidemien som brøt ut i 1892 i Hamburg. Smittede medlemmer ble fraktet med skip fra Tyskland til Norge, og det ble samlet inn midler til behandling. Dette vitner om et ansvarsnivå og om gode organiseringsevner hos foreningens medlemmer. En alfabetisk liste over medlemmene finnes i arkivet.

Sparekassen, med 300 medlemmer, var også en del av Brygggeararbeiderforeningen fram til 1899. Protokollene fra sparekassen gir oversikt over betalende medlemmer. Sparekassen hadde som formål å spare kontanter slik at medlemmene kunne kjøpe billigere varer i felleskap. De klarte blant annet å organisere og samle inn penger til å kjøpe kull, klær og julegaver til sine familier.

I arkivet etter Brygggeararbeiderforeningen kan man finne informasjon om en rekke underliggende foreninger. Dette kan for eksempel være kvinneforeningen, barneforeningen, avholdsforeningen, idrettsforeningen, sangforeningen og biblioteket. Kvinner spiller en vesentlig rolle her. De arbeidet spesielt med avholdssaken, men også innen kultur og idrett. Dette viser hvor viktig kampen mot alkoholmisbruk var i arbeiderbevegelsen i denne perioden.

KOR OG BIBLIOTEK

Arkivet inneholder også medlemslister for biblioteket, bokregistre og kontingentoversikt. Det ble opprettet

Fane; Kristiania bryggearbeideres totalafholdsbarneforening, stiftet 1902. Barna drev med idrett og deltok på idrettsarrangementer.

bibliotek i 1885, og Tollef Henriksen ble valgt som første bibliotekar. Det faktum at dette er bevart og nøye registrert, vitner om den høye historiske bevisstheten hos datidens bryggearbeidere. Sangforeningen stiftet først et mannskor og deretter et kvinnekor. I bevarte protokoller etter Brygggearbeidernes Sangforening kan man finne informasjon om medlemmer, repertoaret og hvor korene øvde og spilte. Når det gjelder koret, er det interessant å merke seg kampen medlemmene førte for kunstnerisk frihet og selvstendighet. Medlemmene av koret var ikke fornøyde hvis Brygggeararbeiderforeningen blandet seg inn i repertoarspørsmål.

AVHOLDSFORENING

Kvinneforeningen, Barneforeningen og Ungdomsforeningen var knyttet til Oslo Bryggearbeideres Avholdsforening. I arkivet etter Avholdsforeningen finnes det medlemsprotokoller, møteprotokoller og styreprotokoller. Denne foreningen ble stiftet i 1889, etter initiativ fra

Høyanger Kjemiske Industriarbeiderforening

Høyanger tok på nokre få år spranget frå eit lite og roleg bondesamfunn til å bli ein yrande industristad. Saman med aluminiumsverket vaks det fram ei sterk arbeidarrørsle. I spissen for denne stod Høyanger Kjemiske Industriarbeiderforening, ei fagforeining som har sett sitt tydelege preg på samfunnsutviklinga i tettstaden.

■ PER OLAV BØYUM
■ Fylkesarkivet i Vestland

Høyanger var frå gammalt av ei lita og avstengd bygd på nordsida av Sognefjorden, ein del av dåverande Kyrkjebo kommune. I 1910 budde det 128 personar i området, fordelt på fem gardar.

Så kom den store omveltinga. Fosseoppkjøparar had-

de sidan slutten 1800-talet sikra seg rettane til dei store vasskraftressursane inst i Høyangsfjorden. I november 1915 vart A/S Høyangfaldene, Norsk Aluminium Company skipa for å realisere det utemjande vatnet til metallproduksjon.

1. mai toget i Høyanger 1936. Heilt frå industrireisinga kom til Høyanger i 1916 har 1. mai vore feira på staden. Det var tradisjonelt arbeidarane og deira familiar som markerte denne dagen, og var det kulturelle høgdepunktet for arbeidarrørsla. Høyanger var i mellomkrigstida eit sterkt klassesdelt samfunn der mange arbeidarar ikkje feira 17. mai, difor var 1. mai på mange måtar større i Høyanger enn sjølve nasjonaldagen.

FOTOGRAF: EUGEN NORDAHL-OLSEN. DATERING: 1926. EIGAR: HYDRO ALUMINIUM AS

▲ Diplom fra sjakkampen, 1935. I arkivet kan en finne flere diplomer som inneholder navn på deltagere.

■ Portrett av Anathon Aall, som kommer til å bli en svært interessant og viktig person innenfor psykologifaget.

Anathon Aall, en student som senere ble professor i både psykologi og filosofi. Ektefellene til alkoholavhengige arbeidere sluttet seg til Avholdsforeningen og tok etter hvert ledelsen. Kvinnene startet deretter barneforening, ungdomsforening og idrettsforening. Anna Pedersen utmerker seg her. Dette er viktige vitnemål om arbeiderkvinnens styrke og selvbevissthet på den tiden. på den tiden. Det vitner om deres utholdenhet i kampen for sunne familieforhold. I kampen mot mannens alkoholproblemer, brukte kvinnene flere metoder. I møteprotokollene kan vi lese hvordan kvinnene motiverte barn og

ungdom til deltakelse i foreningen og jobbet med deres oppdragelse gjennom underholdning, lek og idrett. Motivet var å styrke mennenes vilje til å stå imot alkoholen, og således hjelpe seg selv, sin familie og samfunnet. I Barneforeningen drev barna med hobbyer, de lekte, sang og tegnet. Barna drev i tillegg med idrett og deltok på idrettsarrangementer.

Det er bevart diplom i arkivet fra den første sjakkturneringen for bryggearbeidere i 1935, og disse inneholder navn på deltagere. Bryggearbeidernes avholdsforening gav også ut avisen Mot-Bør, som hadde en kulturubrikk der man publiserte dikt og artikler. Der kunne man også lese kritikk av enkelte av foreningens medlemmer. Vi kan også lese at en del av medlemmene i Avholdsforeningen var med i motstandsbevegelsen i løpet av andre verdenskrig, og at enkelte havnet i fangeleir.

ANDRE LIGNENDE FORENINGER

Det fantes mange bryggeforeninger rundt om i landet. Bryggearbeiderforeningene i Drammen, Moss, Skien, Larvik og Bergen er bare noen eksempler på det. Disse lokale bryggearbeiderforeningene var medlem av Norsk Transportarbeiderforbund. Forbundet ble stiftet i 1896 av bryggearbeidere i Drammen og Kristiania under navnet De norske bryggearbeideres landsorganisasjon. Dette arkivet strekker seg fra 1896 til 2018 og ligger hos Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek. I arkivet etter Norsk Transportarbeiderforbund kan vi blant annet finne detaljerte medlemsprotokoller, medlemstall for foreningene, korrespondanse, årsberetninger, jubileumsbøker og bilder. En vil finne nyttig informasjon om medlemmer av Oslo Bryggearbeiderforeningen, og om deres engasjementet i forbundet. Arkivet inneholder også skaderapporter. Her står det navnet og yrke på de ulike medlemmene, skadebeskrivelsen, samt dato, tid, sted, hendelsesforløp, hvor skaden hadde oppstått osv. Arkivmateriale fra flere bryggearbeiderforeninger finnes det hos Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek i Oslo, men det kan også finnes materiale i andre arkiver i Norge. Bruk gjerne arkivportalen.no når du skal finne ut hva som ligger hvor.

AVSLUTNING

Ved å studere kildene, kan man konkludere med at Oslo Bryggearbeiderforening var bevisst og engasjert i sin virksomhet for medlemmene. Og at materialet er utrolig rikholdig for etterkommere av bryggeriarbeidere som vil grave i røttene sine.

KILDER

- Amundsen A. Oslo Bryggearbeideres Forening gjennom 75 år (1882–1957) Oslo, 1957
- Arkbark: ARK-2128 Oslo bryggearbeiderforening

Arbeidet kom gang på nyåret 1916. Allereie halvtanna år seinare var anlegga ferdige, men verksemda fekk ein vanskeleg fødsel. Problem med leveransar av råstoff førte til at den planlagde produksjonen av aluminium måtte bli sett på vent til 1919.

HØYANGER KJEMISKE INDUSTRIARBEIDERFORENING

Fagorganiseringa tok til kort tid etter at dei første arbeidarane kom roande inn Høyangsfjorden. Den eldste foreininga, Høyanger Arbeidsmandsforening, vart skipa 1. april 1916. Ein god månad seinare organiserte trearbeidarane seg. Ved inngangen til 1920-talet hadde det blitt etablert seks arbeidstakarorganisasjonar i Høyanger.

Dei LO-tilknytta fagforeiningane gjekk tidleg saman og danna ein overgripande organisasjon som skulle ta seg av felles saker og samkøyre den faglege aktiviteten. Arbeidarane var like fullt organiserte i forskjellige håndverksfag, sjølv om dei fleste hadde sams arbeidsgjevar.

På LO-kongressen i 1923 vart det vedteke å gå over til ein modell basert på industriforbund. Det innebar at tilsette på ein og same arbeidsplass skulle vere organiserte i ein felles arbeidstakarorganisasjon. Den 13. januar 1924 gjekk fem fagforeningar saman om å skipe Høyanger Kjemiske Industriarbeiderforening (HKIF).

Ved oppstarten hadde HKIF 264 medlemmer. Det først tiåret gjekk medlemstalet i bølger, for det frå 1934 steig jamnt til 634 i 1939. Etter krigen sank talet på medlemmer til under 400 i 1974, for det så auka til over 600 på slutten av 1970-talet. Oppgangen skuldast eit stort tilsig av medlemmer frå bilfelgfabrikken Fundo, som vart etablert i Høyanger i 1972. I 2016 var talet på aktive medlemmer 140.

HKIF har i strid og samarbeid vore med på å forme det samfunnet organisasjonen er ein del av. Einar Førde

kjem i boka *Smeltedigelen Høyanger* inn på den avgjerande innverknaden HKIF har hatt på tettstaden Høyanger. Til dømes stod fagforeininga på barrikadane og sloss for å behalde både den vidaregåande skulen og sjukehuset i kommunen. Også i samferdslespørsmål har HKIF engasjert seg, og skal ha ein god del av æra for at industri-staden fekk vegutløyising mot aust i 1982.

ARKIVET

Hovudstamma i arkivet frå HKIF er serien med møtebøker. Det er teke vare på forhandlingsprotokollar heilt attende til oppstarten i 1924. I realiteten er det tale om fleire ulike seriar med møtereferat, der også dei einskilde klubbane i HKIF førte sine egne protokollar.

Ein slektsforskar vil i møtebøkene kunne finne spor etter aktivt fagforeiningsarbeid. Sjølv om fleirtalet av medlemmene opp gjennom åra har vore tause, er det likevel i sum mange einskildpersonar som er dokumentert i materialet.

Samanlikna med søkbare folketeljingar og kyrkje-boksmateriale er det ikkje lett vint å ta seg fram i møtebøkene. Årsmeldingane gjev rett nok eit kortfatta resymé av organisasjonsaktiviteten, men denne serien er på langt nær komplett, og inneheld heller ikkje den same informasjonsrikdomen som møtebøkene. Møda til trass: dersom ein er ute etter å «kle på ei spinkel beingrind» slik bygdebokskrivaren Per Sandal uttrykte det å finne meir informasjon om ein slektning enn basisopplysingar som fødsels- og dødsår, så kan likevel strevet med å gå gjennom ei møtebok gje eit stort utbytte.

I arkivet frå HKIF finst det også litt biletmateriale. Dessutan har Fylkesarkivet i Vestland eit rikhaldig fotoarkiv, der det er registrert over 9000 bilete frå Høyanger kommune. Ein av dei sentrale fotografane ved metallver-

Biletet er teke på ein veteranfest arrangert av Høyanger Kjemiske Industriarbeidarforening i 1952. Heilt til høgre i billedkanten ser vi Bernhard Valsvik og Thorborg Valsvik. I midten nærast fotograf, delvis vendt mot høgre sit Håkon Bjordal, formann i HKIF. På galleriet ser vi kvartetten som spelte til dans denne kvelden; Hegg Lund, Pedersen, Lønne og Langøen.

FOTOGRAF: EUGEN NORDAHL-OLSEN JR. DATERING: 1952. EIGAR: HYDRO ALUMINIUM AS

Bilete frå Høyanger Verk som viser tre arbeidarar i støyperiet i gang med å støype platebarrar. Her heller dei flytande aluminium inn i kokilla (støypeforma). FOTOGRAF: EUGEN NORDAHL-OLSEN. DATERING: 1926. EIGAR: HYDRO ALUMINIUM AS

Biletet viser strandlinja i Høyangsfjorden med garden Øren i framkant og Sæbø i bakgrunnen på andre sida av elva nokre år før industrireisinga tok til. Høyangsfjorden var nemninga på Høyanger før utbygginga av aluminumsfabrikken i 1916. På staden var det 13 gardsbruk og 2 til 3 husmannsplassar som fødte i overkant av 120 innbyggjarar. Hovudnæringa var jordbruk med skogen som attåtning der sal av ved til Bergen var viktig. FOTOGRAF: NORDAHL-OLSEN, EUGEN. EIGAR: HYDRO ALUMINIUM AS. DATERING: 1909-1912

ket var Eugen Nordahl-Olsen senior. I perioden 1919-1949 var han å rekne som hovudfotografen ved verket. Frå 1950 førte sonen hans stafettspinnen vidare. I fotoarkivet finst det fleire tusen bilete tekne av Nordahl-Olsen senior og junior. Fotomaterialet dokumenterer rett nok ikkje arbeidarar og arbeidsliv i særskilt stor grad, men det finst ein heil del bilete av personar. Sjølv om ein god del av dei manglar informasjon, kan webarkivet for foto alt i alt vere ei nyttig kjelde for slektsforskarar.

HKIF har lenge vist stor omsut for eiga historie. Det har mellom anna resultert i to solide sogebøker om fagforeininga, ført i pennen av historikaren Martin Byrkjeland. I samband med dette arbeidet vart 17 HKIF veteranar intervjuar om tidsrommet 1916-1930. Dette materialet inneheld både biografiske opplysingar og informasjon om pionertida i Høyanger.

ARBEIDARARKIVET I SOGN OG FJORDANE

Fylkesarkivet i Vestland har det faglege ansvaret for Arbeidararkivet i Sogn og Fjordane, ei ordning som vart formelt stifta i 1989. Målet var å ta vare på den skriftlege dokumentasjonen frå fagrørsla og partilag på venstresida.

Tiltaket har gjeve rike frukter. Til no har det blitt samla inn og verna 347 arbeidararkiv frå tidlegare Sogn og Fjordane fylke. 163 av dei er frå fagrørsla. Har du ein slektning som var aktiv i ei LO-tilknytta fagforeining i Sogn og Fjordane, er det difor stor sjanse for at fylkesarkivet sit på dokumentasjon om vedkomande.

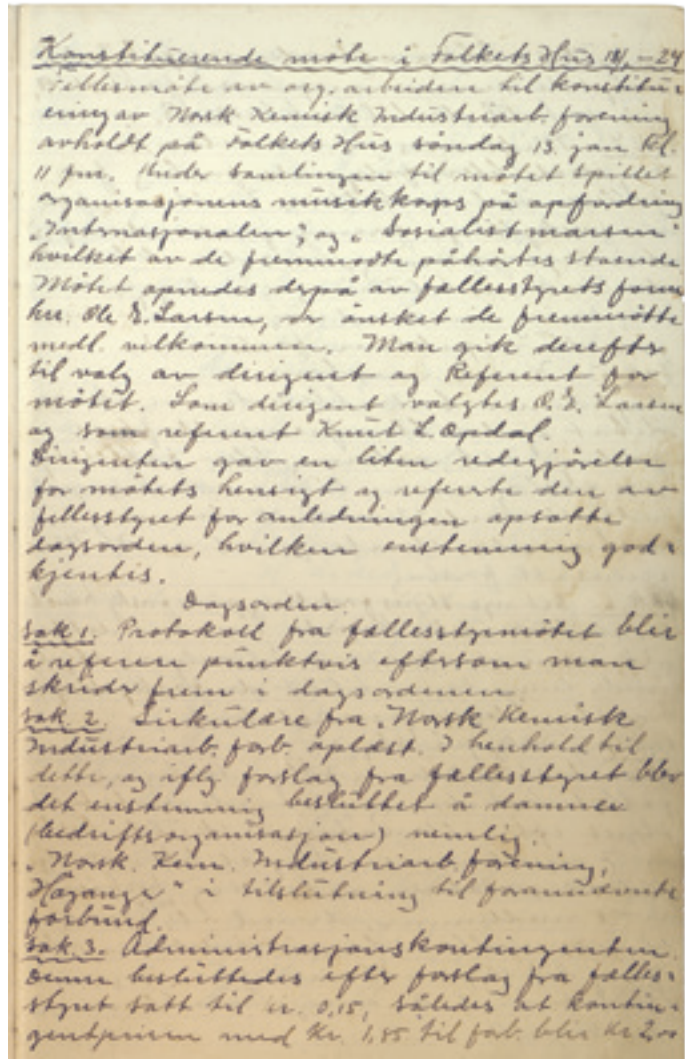
BRUK OG TILGJENGE

Det er ikkje fritt tilgjenge til alle arbeidararkiva. Nokre fagforeiningsarkiv kan innehalde personopplysingar som gjer at dei vert skjerma mot innsyn. I tillegg finst det arkiv der arkivskapar har sett særlege vilkår for bruk. Alt i alt er det likevel trygt å konkludere med at mykje spanande arbeidarhistorie er tilgjengeleg, og at det i desse arkiva også finst godbitar for slektsforskarar.

Møtereferat frå stiftinga av HKIF i 1924. Fagforeininga reknar 1916 som skipingsår, ettersom organisasjonen ser på Norsk Arbeidsmandsforbund som ein direkte forløpar. Ei avdeling av dette forbundet vart etablert i Høyanger 1. april 1916.

LITTERATUR OG KJELDER

- Fylkesarkivet i Vestland: SFF-89139 Høyanger Kjemiske Industriarbeiderforening
- Fylkesarkivet i Vestland: webarkiv for foto <https://foto.fylkesarkivet.no/foto>
- Byrkjeland, Martin: *Bluss: arbeidarar og fagforeining ved Høyanger verk 1916-1986*. Høyanger: Høyanger kjemiske industriarbeiderforening, 1991
- Byrkjeland, Martin: *Bauta: Høyanger Kjemiske Industriarbeiderforening 1986-2016*. Høyanger:
- Høyanger Kjemiske Industriarbeiderforening, 20
- Timberlid, Jan Anders og Byrkjeland, Martin: *Vatnet, verket og byen Høyanger 100 år 1915-2015*. Bergen: Fagbokforl., 2015
- Førde, Einar: *Smeltedigelen Høyanger*. Høyanger : Samlaget, 1990
- Ljotebo, Gaute: *Høyanger i endring - ein industristad si utvikling sett gjennom fotografiet*. Masteroppgåve i historie, UiB, 2009
- Arbak.no: LO-kongressen i 1923 og vedtaket om industriforbund. https://www.arbak.no/diverse/1923forbundene/1923_forbundene.htm [Lesedato: 01.04.2020]

Vaskekone Karoline Emilie Larsen og kampen for stemmeretten

Vaskekone Karoline Emilie Larsen var en av grunnleggerne av Vask og Rengjøringskvinnenes forening i 1901, og en av foreningens viktigste saker var kvinners organisering på lik linje med menn og stemmeretten. Lite visste nok Karoline at hennes innsats skulle være med å bidra til en endring av Grunnloven 18 år senere.

■ JOHANNE BERGKVIST
■ Oslo byarkiv

Historien om Karoline Emilie Larsen kom til meg under arbeidet med boken *En stjerne i marginen. Seks fattige kvinners kamp for stemmeretten*, som kom ut i år.

Karoline ble født i Kristiania i 1862, og vokste opp i det som nå er den tapte bydelen Fjerdingen like ved Akerselva nord for Vaterland. Faren Bernt Edvard Kristiansen var murer, og mora døde tidlig av den fryktede tuberkulosen. Hun ble begravet på fattigvesenets regning, og faren giftet seg raskt igjen for å beholde barna. Etter konfirmasjonen ble Karoline tjenestejente fram til hun 24 år gammel fikk en datter utenfor ekteskap på Rikshospitalets fødselstiftelse. I 1888 sto hun brud til den seks år eldre kjelesmeden Oluf Larsen fra Østre Aker. Bryllupet sto i Porsgrunn. Kildene gir ikke svar på alle

Anna Teie, fru Josefine Olsen,
Karoline Larsen og Josefine Hannestad (f.v.)
ved avdukingen av Vask og rengjørings-
kvinnenes fane 29. april 1902.

FOTO: VASK OG RENGJØRINGSKVINNENES 30-ÅRSBERETNING, ARBEIDERBEVEGELSENS ARKIV OG BIBLIOTEK

menneskelige valg og årsakssammenhenger. Møttes de her, eller fulgte hun etter kjæresten som hadde fått jobb her?

STADIGE FLYTTINGER

Familien flyttet tilbake til Kristiania. Her kom flere barn. Fredrik i 1894, Signe i 1896 og Asta i 1898. Da Signe og Asta ble døpt samtidig i 1898, bodde familien i Verksgata 33 på Rodeløkka. Så flyttet de ut av byen igjen. I 1899 fødte Karoline datteren Ragna i Sandefjord. Oppholdet ble kortvarig, og i 1900 var familien tilbake i Kristiania, nå i Dælelgata 31. Familien var også på stadig flyttefot i arbeiderbydelene i årene som fulgte, noe som forteller oss om trange boforhold og ujevne lønninger.

«Arbeiderbevegelsene har aldri vært de fattiges bevegelser», skrev historiker Edvard Bull i sitt bind av *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*. Men historien om Karoline forteller en annen historie. Karoline var en av grunnleggerne da Vask og Rengjøringskvinnenes forening så dags lys i 1901. Første møte i Arbeidersamfundets lokaler hadde temaet kvinners organisering på lik linje med menn, og stemmeretten. Av de mange som møtte opp, ble kun åtte igjen og dannet Vask og Rengjøringskvinnenes forening. Karoline var en av dem. Fru Gunda Myhre ble valgt som formann.

ET HARDT LIV

Rengjøringskvinnene hadde urimelige lange arbeidsdager, tungt arbeid og dårlig betalt. Likevel klarte Karoline å kombinere arbeid, barnestell og det politiske engasjementet. Da Vask og Rengjøringskvinnene meldte seg inn i Arbeiderpartiets Kvinneforbund, stilte hun som foreningens representant i forbundsstyret. Tretti år etter oppsummerte foreningen at særlig kvinnestemmeretten engasjerte de nyorganiserte kvinnene i oppstarten:

Medlemmene var uten erfaring om organisasjonsarbeide, men de var begjærlige etter å lære, få opplysninger om kvinnes stilling i samfundet, hvad de hadde å kreve og hvad de måtte være med og reise kamp om.

Mange slitne og underbetalte kvinner kom med sine klager. Flere møtte motstand, til og med fra sine egne ektemenn. For å få hjelp av fagforeningen måtte de melde seg inn, og aktiviteten vokste raskt. I løpet av året hadde foreningen vokst til åtti kvinner.

I 1902 fødte Karoline yngstesønnen Henry. Mellom bleieskiftene gikk Karoline på møtene i Vask og Rengjøringskvinnenes forening annenhver uke. Ofte ble det holdt fest og lotteri for å få inn penger, som gikk til vanskeligstilte medlemmer. Gunda Myhres ektemann, Peder, malte foreningens første fane med gullskrift på rødt stoff. 29. april 1902 ble den høytidelig avduket og stiftelseskvinnene stilte opp til æresvakt ved fanen med stolt-

FOTO: IOLDBARN ERIK SCHJØRNES EIE

Karoline Emilie Larsen med et av barnebarna på armen.

het. Fanen ble tatt med på 1. mai og 17. mai dette året. Karoline holdt flere av foreningens mange foredrag, og hennes deltakelse må ha satt farge på foreningen. Karoline var trofast, og betalte fagforeningskontingenten måned for måned til tross for spinkel lønn.

Arbeidsdagene var lange, og renholderne startet ofte så tidlig som klokka 05. Da måtte de store barna passe de små, og det var ikke uvanlig at de eldre barna tok med spedbarna til arbeidsplassen slik at mor kunne amme dem. I 1902 var det ingen fridager, ingen lønn under sykdom og ingen ferie. Søndager var vanlig arbeidsdag, og selv ved fødsel ble kvinnene trukket i lønn.

BLE ENKE

I 1913 fikk Karoline tildelt leilighet av Leiegårdskontoret i det nye kommunale leiegårdskomplekset like ved Botanisk hage på Tøyen, Tøyengata 47. Her flyttet hun inn med seks barn på ett rom og kjøkken. Ektemannen Oluf fulgte ikke med. Alkoholen tok overhånd. I 1914 bodde han i Frelsesarmeens mannsherberge Urtegata 16. Her bodde Oluf fram til han i april 1915 ble lagt inn på Rikshospitalet med nyrebetennelse. Måneden etter døde han 58 år gammel av hjerneslag. «Intet fast arbeid det siste år» står det i Fattigvesenets forhør i forbindelse med sykehusinnleggelsen.

Karoline sto igjen som enke, men den følelsen hadde hun nok allerede sittet igjen med da Oluf falt fra som forsørger. Fylla var arbeiderklassens svøpe. Den etset bort relasjoner i familier. Lønningskonvolutten forsvant på vei hjem fra jobb, og holdt matfatene og barnemage-

ne tomme. Begynte Oluf å drikke tidlig, eller kom det snikende i tråd med at kroppen ble sliten og helsa skrantet? Kanskje var det siste puffet at han ble arbeidsløs i 1910. Ut fra kildene kan vi bare spekulere om årsaker, barndomstraumer eller en maskulin arbeiderkultur som dyrket flaska med gutta framfor bleievask med kona. En undersøkelse fra 1911 viste at en av fem mannlige arbeidere over femten år ble arrestert eller anmeldt for fyll dette året. I arbeiderbevegelsen var avholdsbevegelsen sterk, og det samme i den lekkristne bevegelsen Karoline hadde vokst opp i. Verdighet og anstendighet ble våpen i kampen mot rusen og det bunnløse fallet. Men myndighetenes inndeling i de verdige og uverdige fattige la opp til en umenneskelig kategorisering av nød.

FIKK IKKE STEMME

Selv om en av de viktigste kampsakene til Vask og Rengøringskvinnenes forening var stemmeretten, var det ikke alle medlemmene som fikk stemmerett da kvinner fikk stemmerett på lik linje med menn i 1913. Stemmeretten gjaldt fortsatt ikke for alle. Ved stortingsvalget i 1915 var 47 000 mennesker fratatt retten til å stemme, 30 000 av dem var kvinner. De fattige ble ført i valgmannstallene med en stjerne i marginen, som hindret dem fra å delta i valg. Grunnlovsbestemmelsen som gjorde at de fattige fikk suspendert sin stemmerett ble innført da menn fikk allmenn stemmerett i 1898, og skapte et vondt skille i arbeiderklassen.

Karoline Emilie Larsen var en av dem som ble rammet av dette. Under kommunevalget 4. desember 1916 møtte hun opp på valglokalet på Kampen skole, men ble nektet å stemme fordi hun hadde mottatt fattigstøtte for å få endene til å møtes. Hun hadde heller ikke fått stemme under Stortingsvalget året før. Karoline var ikke alene om å miste stemmeretten og heller ikke alene om å klage. Kristiania arbeiderparti klaget til Stortinget på vegne av seks kvinner ved valget i 1916.

I Arbeiderpartiets klage oppga Karoline at hun hadde fått understøttelse på grunn av sykdom og arbeidsledighet, noe som fra 1916 ikke skulle føre til tap av stemmeretten. Fattigvesenet meldte at understøttelsen gjaldt ett barn og fordi fortjenesten hennes ikke strakk til. Hun jobbet altså, men lønna var for lav til å leve av. Riktignok forklarte Fattigvesenet at hun i juni 1915 hadde fått hjelp fordi hun var syk i fjorten dager, men at hun ikke

hadde oppgitt sykdom eller arbeidsledighet ved søknaden:

ad. 2. Vaskekone Karoline Emilie Larsen, f. 62, Toiengt. 47 II oppg. I 'Understøttelsen er ydet paa grund av barnet og liten fortjeneste. Den 19de juni iaar var hun her og fik hjælp, hun sa, at hun da hadde ligget syk 14 dager – hun har baade før og senere fast understøttelse og har ikke opgit som grund hverken arbeidsledighet eller sygdom. Suspensionen er saaledes ikke 'feilaktig'.

ENDRET LOVEN

Da Karoline klaget i 1916 var hun en 54 år gammel enke og vaskekone ved statsbanene. Dagene handlet om å få endene til å møtes for henne og de seks barna. Tre år etter vedtok Stortinget at stemmeretten nå skulle være for alle. Også de fattige.

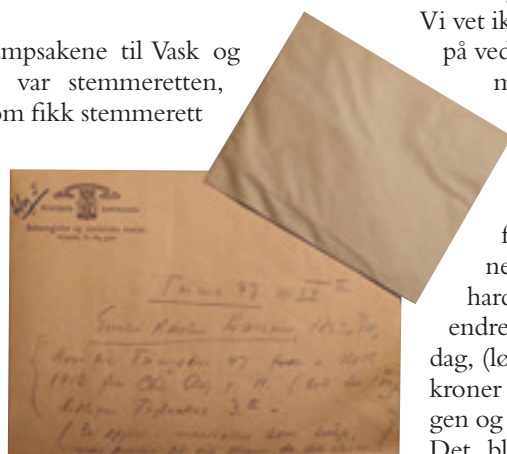
Vi vet ikke hvilken reaksjon Karoline hadde på vedtaket, men vi vet at hennes engasjement fortsatte også etter dette. I 1918 hadde hun blitt nestleder i Vask og Rengøringskvinnenes forening. En av kampsakene i årene som fulgte var regulert arbeidstid for renholderne ved jernbanestasjonene, hvor Karoline også jobbet. Etter harde forhandlinger ble arbeidstiden endret fra 60 timer i uka uten noen fridag, (lønna var fire kroner dagen, pluss to kroner i dyrtidstillegg) til åtte timer om dagen og fri annenhver søndag med full lønn. Det ble i gjennomsnitt 52 timers uke. Lønna ble også endret. Vi vet ikke konkret hvilken rolle hun hadde i denne kampen, men hun hadde nok en viktig stemme. Og vi vet at engasjementet hennes ble satt pris på. Ved førtiårsjubileet i 1941 var hun den

eneste av de åtte grunnleggerne som deltok og ble hedret her med ord og sang.

Hundre og tre år etter valget i 1916 ble Karolines valgseddel høytidelig åpnet av Stortingspresidenten og Karolines etterkommere. På konvolutten var det påført at det «skal være ordnet», men hadde Karoline virkelig forhåpninger om å få stemme denne dagen eller var dette et forsøk på å sette hardt mot hardt? Slik Karoline så det gjennomsyret urettferdigheten samfunnet, og dette var heller ikke første gang hun opplevde å bli tråkket på. Karolines forsøk på å stemme ved valget i 1916 gir inntrykk av personlig styrke og vilje – og et viktig bidrag til den demokratiske milepælen med allmenn stemmerett i 1919.

KILDER

- Artikkelen er basert på: Bergkvist, Johanne og Unn Hovdhaugen (2020): *En stjerne i marginen. Seks fattige kvinners kamp for stemmeretten*, Oslo byarkiv
- Stemmerettsjubileet 1919–2019 www.stortinget.no/stemmerett2019

Karolines Emilie Larsens forseglete stemmeseddel 1916.
KILDE: STORTINGSARKIVET, STORTINGET 1917, STORTINGETS EKSTRAPROTOKOLL (SEP) NR. 45

Slektsforskning i verdensarven – arbeiderarkiver i Telemark

I Arbeiderbevegelsens arkiv i Telemark og Norsk Industriarbeidermuseums arkivmagasiner finnes flere interessante opplysninger om arbeiderne og deres arbeidsforhold i Telemark. Men det er likevel noen aspekter ved dette materiale du bør ha i mente når du begir deg i kast med slektsforskningen på slusker, rallarer eller fagforeningsledere.

■ DAN ANDRÉ FISKUM VELLE
■ Norsk Industriarbeidermuseum

Arbeiderbevegelsens arkiv i Telemark har siden opprettelsen i 1980 vært en av tre pådrivere til å samle inn arkiver etter arbeiderbevegelsen i Vestfold og Telemark fylke. De andre institusjonene er Norsk Industriarbeider-

museum og Vestfoldarkivet som hver for seg har samlet inn arkiver fra Øst-Telemark og Vestfold.

For Øst-Telemarks vedkommende er det spesielt Norsk Industriarbeidermuseum og Arbeiderbevegelsens

Anleggsarbeidere ved Norsk Hydro på Notodden sommeren 1917.
FOTO: HANS JOHNSRUD/NIA

arkiv i Telemark som har stått for innsamlingen av fagforeningsarkivene. Begge institusjoner har i flere år hatt et godt samarbeid med fokuset rettet mot bevaringen av arkiver etter arbeiderbevegelsen, og har sørget for ikke bare å hente inn skriftlig arkivmateriale, men også film, foto, faner og gjenstander knyttet til arbeiderbevegelsen. For tiden jobber også museet med bevaringen av elektronisk skapte arkiver slik at også nåtidens og framtidens historie vil bli bevart.

I 2015 ble Rjukan-Notodden Industriarv skrevet inn i UNESCOs liste over verdensarv. Det vil si at industriaktiviteten som startet på Notodden med etableringen av *Norsk Hydro-ElOetrisk Kvælstofaktieselskab*, bedre kjent som Norsk Hydro ASA, er i dag sidestilt med viktige kulturhistoriske monumenter som for eksempel den kinesiske mur, Vatikanet, Petra og pyramidene i Giza.

Den innovative ingeniøren Sam Eyde og hans kompanjong, professor i fysikk, Kristian Birkeland er ofte framstilt som essensielle i denne etableringen, men uten arbeiderne «på gølv» hadde vi i dag ikke hatt denne verdensarven med industristedene Notodden og Rjukan. Og med arbeiderne ble det også opprettet fagforeninger.

HYDROARBEIDERNE PÅ NOTODDEN

Allerede ved oppstarten av Norsk Hydros virksomhet på Notodden dukket det opp mer eller mindre organiserte foreninger som jobbet med arbeidernes rettigheter. Som så veldig mange andre industristeder i Norge var det også her arbeidsinnvandring, ikke bare fra omegn, men også andre steder i Norge og ikke minst fra Sverige. Arkivene inneholder mye nyttig informasjon til enhver slektsforsker som har slektninger knyttet til fagbevegelsen.

En av dem som har jobbet mye med arbeiderbevegelsens historie på Notodden er historikeren Alf Mostue. I sitt arbeid har han kartlagt tolv grupper som mer eller mindre fungerte som fagforeninger i starten av industrireisinga på Notodden. Noen av disse foreningene er mer dokumentert enn andre, dette kan illustreres med dette sitatet fra Mostue: «De mange foreningers arkivmateriale er stort sett blitt borte. Under loftsryddingen vinteren 1939–40 ble det som lå i Folkets Hus kjørt til renovasjonsplassen». Det er imidlertid noen arkiver som er mer eller mindre bevart for ettertiden, men mest kildefang får man for perioden etter 1924 da man slo sammen flere fagforeninger til det som ble Hydroarbeidernes forening. Før denne perioden er det kun sporadisk bevarte kilder og i all hovedsak vil dette gjelde møtebøker fra noen av foreningene.

HVILKE BRANSJER KAN MAN FINNE I ARKIVENE?

Det første som er viktig å huske på er at arbeiderbevegelsens arkiver, på lik linje med andre såkalte privatarkiver, ikke er underlagt noen avleveringsplikt etter arkivloven. Man er derfor helt avhengig av at de enkelte fagforeningene leverer på eget initiativ til et depot. Slik sett vil det derfor være veldig varierende hva slags opplysninger som finnes i fagforeningsarkivene. Dette kan igjen skape et noe underlig, men velkjent paradoks, der for eksempel større foreninger kan være mindre dokumentert i arkivet, mens mindre foreninger kan være godt dokumentert. Dette henger ofte sammen med hvor godt fagforeningene selv kjenner til rutiner knyttet til levering av arkiv.

Arbeiderbevegelsens arkiv i Telemark har arkiver fra over 750 enkeltstående arkivskapere. Dette inkluderer

Arbeidere ved pakkeriet på Norsk Hydro på Notodden 1919. FOTO: HANS JOHN SRUD/NIA

arbeiderkor, Folkets Hus, politiske partier, ungdomsorganisasjoner, kvinneorganisasjoner og en stor del er fagforeninger.

Bransjene er gjerne fra manuelle yrker som har vært tilknyttet tungindustri, men en finner også mange håndverkerforeninger. Ettersom arbeidsmarkedet har forandret seg har også bransjene forandret seg, så man finner noen arkiver etter handel og kontor, hotellnæringen, journalistlag, samorganisasjoner og arbeiderråd.

Når det kommer til Norsk Industriarbeidermuseum er tilfanget gjerne knyttet til den aktiviteten som har vært på Norsk Hydro på Rjukan. Der er tilfanget av arkiver betydelig mindre siden det geografiske området er veldig redusert til bare Tinn kommune. Men der kan man finne også fagforeningsarkiver etter både Rjukanbanen, funksjonærer og for jern- og metallarbeidere.

HVILKEN INFORMASJON KAN FINNES I ARKIVENE?

Det er ikke til å stikke under stol at store deler av arkivmaterialet fra fagforeningene, inkludert Hydroarbeidernes forening består av møtebøker, regnskapsmateriale og sporadisk korrespondanse gjerne mellom det sentrale forbundet og den lokale

foreningen. Møtebøkene kan variere når det kommer til innhold, i enkelte referater kan det klart komme fram hvem som argumenterer for hva, andre er mer sparsommelige. Seinere på 1900-tallet kan det også være bevarte fotoalbum knyttet til sosiale arrangementer, tilstelninger og reiser. Men jo nærmere man kommer nåtiden jo strengere kan det være når det kommer til tilgangen på dette materialet. Nyere medlemslister vil for eksempel være vanskelig å få tilgang til, nettopp på grunn av klausuleringsbestemmelser.

Kanskje en av dine slektninger var i konflikt med fabrikkbestyrelsen, eller kanskje han eller hun var en god agitator på 1. mai? Kanskje de kjempet fram en av det forrige århundrets viktigste arbeidssaker som åttetimersdagen? Da kan det være at det finnes noen opplysninger om dette i arkivet.

Dersom en av dine slektninger har hatt en tilknytning til industrien eller fagbevegelsen i Telemark er sannsynligheten gode for at det kan finnes noe informasjon i arkivene til enten Arbeiderbevegelsens arkiv i Telemark eller Norsk Industriarbeidermuseum.

Mange av møtebøkene er forøvrig tilgjengelige i sin helhet på nettsiden – telemarkskilder.no. Så, kanskje vi sees på skjermen eller på lesesalen? ■ ■

Lage slektsbok?

Vi hjelper deg fra manus til ferdig bok!

Bokoppsett

- Ombrekking/ oppsett
- Design av omslag
- Bildebehandling

Trykk

- Stivbind og mykbind
- Høy kvalitet
- Frakt inkludert

Best på slektsbøker
Pris & kvalitet!

www.interfacemedia.no
Slekt og bygdebøker

Interface
Media as

Demonstranter på Notodden 1. mai 1918. FOTO: UKJENT

Fagforeninger og lokal historie

– hvilke digitale kilder har Nasjonalbiblioteket?

Om du leter etter mer informasjon om en fagforening eller et fagforeningsmedlem er avisene, bøkene, radioklippene, tidsskriftene og bildene på Nasjonalbibliotekets nettside et godt utgangspunkt.

■ OLA ALSVIK OG DAG HUNDSTAD
■ Norsk lokalhistorisk institutt ved Nasjonalbiblioteket

Fagforeninger er sammenslutninger av arbeidstakere som har til formål å sikre medlemmenes interesser overfor arbeidsgivere. Historisk sett henger dannelsen av fagforeninger sammen med framveksten av industrisamfunnet, og flere og flere fagforeninger kom til utover slutten av 1800-tallet og første del av 1900-tallet. En av arbeiderbevegelsens pionerer, Carl Jeppesen, satte opp ei liste på slutten av 1800-tallet, som kan tyde på at det var omtrent 260 fagforeninger i landet på den tida med en samlet medlemsmasse på ca. 20 000.

I løpet av det 20. århundre fikk fagorganiseringa et svært omfang, og i 2017 hadde den største nasjonale for-

1.mai-toget passerer Strandvegen i Malm med Malm musikkorps i spissen, tett fulgt av Malmo Grubearbeiderforening under sin prangende fane. FOTO: UKJENT/LOKALHISTORIEWIKI

eningsdannelsen, LO, alene 950 000 medlemmer, og foreningene til sammen hadde et medlemstall på mer enn 1,8 millioner. Med andre ord har store deler av Norges befolkning vært organisert i fagforeninger, og mange har også gjort seg bemerket som tillitsvalgte eller aktive deltakere i organisasjonsarbeidet til foreningene.

SPOR I NASJONALBIBLIOTEKET

I foreningenes arkiver finner vi store avtrykk av denne virksomheten, men også i ulike publikasjoner i Nasjonalbibliotekets samlinger, kan vi finne brede personalhistoriske spor. Nasjonalbiblioteket har mye å tilby slektsgranskere, uansett hvilket emne en er interessert i. Her finnes litteratur, veiledning og møteplasser. Nasjonalbiblioteket har tilgjengeliggjort størstedelen av de trykte norske bøkene i sitt nettbibliotek på nb.no. Når det gjelder bøker utgitt før 2000 kan man oftest sitte hjemme fra for å søke og lese i disse bøkene. I tillegg finner man svært mye annet digitalisert materiale i nettbiblioteket, som bilder, radioopptak, privatarkivmateriale og aviser.

Nylig ble 500 000 avisutgaver fra Amedia fritt tilgjengelige, også for hjemmebruk. Totalt er 2,6 millioner avisutgaver scannet, hvorav rundt halvparten er fritt tilgjengelige. Resten kan leses fra ditt lokale bibliotek. Den teknologiske utviklingen representerer et paradigmeskifte for slekts- og lokalhistorikeren. I lokalavisene kan vi blant annet få informasjon om debatter og valg i fagforeningene. Leter vi etter styremedlemmer får vi også ofte napp. Hvis vi finner ut når foreningen er stiftet, kan man regne seg fram til jubileer, da det gjerne vil komme reportasjer om organisasjonens virksomhet og historie.

Medlemsbøker for noen av fagforeningene som Eva Iversen (1909–1983) og Kaare Iversen (1908–1983) var medlem av i løpet av arbeidslivene sine: Norsk matros og fyrbøterunion, Norsk bygningsarbeiderforbund, avd. Oslo sten, jord og cementarbeiders forening og Norsk kommuneforbund, avd. Oslo kommunale badefunksjonærers forening.

FOTO: SIRI IVERSEN/LOKALHISTORIEWIKI

ET PRAKTISK EKSEMPEL

Et enkelt avissøk på ordet «fagforening» i de digitaliserte avisene resulterer i 164 000 treff. Det sier seg selv at dette blir for mye å håndtere og sortere, selv for den mest iherdige gransker, men vi har muligheten til å begrense søket i tid og rom. Sorterer vi treffene kronologisk, ser vi at ordet synes å ha fått innpass i offentligheten i 1874, men at det går en del år før det får fullt gjennomslag. Sortering på fylke er en annen mulighet, men fortsatt får vi mange tusen treff. Da må vi spesifisere søket. Oftest vil det jo være en bestemt fagforening vi søker, og denne trenger ikke nødvendigvis ha «fagforening» i navnet. La oss si at vi er på jakt etter stoff om typografene i Oslo rundt 1900. Et søk på «Den typografiske forening» får i alt 3668 treff, og 328 treff mellom 1895 og 1905. Sorterer vi på utgivelsessted, finner vi at Oslo står for 186 av disse tref-

fene. Da er vi i ferd med å få en håndterbar mengde å gå gjennom. Enda mer avgrenset blir søket hvis vi kombinerer navnet på organisasjonen med et personnavn, men da må vi være oppmerksom på at stavemåter av navn ikke nødvendigvis ble brukt konsekvent, og at vi må operere med noen alternativer.

I tillegg til avissøket, bør vi finne ut hvilke bøker som omtaler foreninger. Et enkelt søk viser hele 445 treff på «Den typografiske forening». Et av de mest relevante treffene viser til en 100-årsberetning om Oslo Typografiske Forening, og her ser vi at organisasjonen fikk dette navnet i 1949. Dette er imidlertid ikke den eneste jubileumsberetningen; her finner vi også bøker utgitt i forbindelse med foreningens 25-årsjubileum i 1897 og 50-årsjubileum i 1922. I disse bøkene finner en også biografisk materiale om fremtredende skikkelser i for-

Fra en utgave av tidsskriftet *Jern og metallarbeideren*.

FAKSMILE FRA NASJONALBIBLIOTEKET

eningen. Blant de mest relevante treffene er også Finn Olstads avhandling *Kamp mot kapitalen*, som har 158 treff om «Den typografiske forening». I bøkene finnes det altså mye materiale som kan belyse organisasjonshistorien, og som vi har sett, er denne historien ofte dokumentert gjennom egne utgivelser. Særlig er jubileumsberetninger en populær sjanger.

MYE INFORMASJON I JUBILEUMSBERETNINGER

Et konkret eksempel på det personalhistoriske potensialet til jubileumsberetningene kan for eksempel være 50-årsberetningen til avdeling 55 av Norsk elektriker- og kraftstasjonsforbund. Avdelingen ligger i Molde, og da den rundet et halvt århundre i 1972 ble det utgitt en relativt detaljert og grundig redegjørelse for virksomheten tilbake til stiftelsen i 1922. Beretningen forteller selvsagt om aktørene som tok initiativet til foreningen, om den første formannen, Erling Wold, og den første kassereren, Ansgar Thornæs. Generelt kan vi si at selv de mest beskjedne og generelle trykksakene av denne typen, navngir som et minimum sentrale aktører som stiftere, formenn og viktige tillitsmenn og -kvinner. Men mange av publikasjonene peker i tillegg på representanter fra grunnplanet, som på en eller annen måte har gjort seg bemerket. Jubileumsberetningen fra Molde er et godt eksempel på dette. For det første flettes navngitte enkeltpersoner inn i brødteksten som behandler organisasjonshistorien, særlig i forbindelse med valg til ulike verv eller oppgaver: «Forhandlingene med Molde Kommunale elektrisitetsverk [...] ble ført av formannen og montørene Sverre Næss og O. Legernæs; som representant «til Norsk Folkehjelp ble valgt Hjalmar Kvam»; som festkomité ble valgt «J. Thoresen, O. Legernæs og S. Samdal». For det andre inneholder jubileumsberetningen for avdeling 55 – i likhet med mange tilsvarende publikasjoner – ulike lister over personer som har gjort

seg bemerket i organisasjonens historie. Her er en oversikt over de viktigste tillitspersonene gjennom 50 års virksomhet, videre lister over personer som har mottatt forbundets gullmerke for 25 års medlemskap og en fortegnelse over mer eller mindre hele tillitsapparatet i forbindelse med jubileumsåret 1972. Til sammen gir dette et ganske stort personalhistorisk tilfang.

Hvis du vil vite hvilke bøker som er utgitt om historien til et bestemt sted, er bibliografiene i Lokalhistoriewiki et godt utgangspunkt. På de enkelte kommunene og fylkene finner en her oversikter over lokal litteratur. Feks. omtaler både bygdebøker og byhistorier ofte foreningslivet på et sted. Lokalhistoriewiki har også mange artikler om fagforeninger, og du er hjertelig velkommen til å supplere.

TIDSSKRIFTER OG RADIOPTAK

I tillegg til aviser og bøker, kan man også få treff i andre typer digitalisert materiale, som tidsskrifter og radioopptak. Nasjonalbiblioteket har digitalisert 55 000 tidsskrift, og det kommer stadig inn nye i tjenesten. Her finner man blant annet et sentralt tidsskrift som Arbeiderhistorie, som er åpent for alle, samt over 500 utgaver av *LO-nytt* og ca. 1200 utgaver av *Norsk skoleblad*, som ble utgitt av Norsk Lærerlag. Siden et tidsskrift gjerne kan ha skiftet navn i årenes løp, kan det være lurt å sette seg inn i dette, slik at man også får med eventuelle forgjengere. Når det gjelder *Norsk skoleblad*, vil man f.eks. også finne en av forløperne, *Norsk Skoletidende*, blant det digitaliserte materialet, og her går årgangene helt tilbake til etableringen av tidsskriftet i 1869. I radioarkivet kan man søke i 1,9 millioner radioopptak, og her finnes det mange skatter. Her ligger f.eks. et foredrag om Murmesterenes Landsforbund fra 1938, eller hva med et opptak fra 1952, der en fagforeningsveteran forteller om streiken ved Røros kopperverk i 1901? ■■

STØRST BLIR STØRRE

Søk i register

Återställ formulär

Registerkälla: BiS. Befolkningen i Sverige 1840-1947

Enkel søk **Søktips**

Ungefærlig søkning

Avancerad søk

Namn	Födelseuppgifter	Bostad
Thekla Aurora - BiS, Befolkningen i Sverige 1840-1947	Född 1836-09-23 i Norrköp., Finns 1838 - 1843 i Norrköpings St Olai, Östergötlands län.	
Thekla Aurora - BiS, Befolkningen i Sverige 1840-1947	Född 1836-09-23 i Norrköp., Finns 1843 - 1848 i Norrköpings St Olai, Östergötlands län.	
Theda Aurora - BiS, Befolkningen i Sverige 1840-1947	Född 1836-09-23 i Norrköp., Finns 1848 - 1853 i Norrköpings St Olai, Östergötlands län.	
Juhlin Jeckla, Aurora - BiS, Befolkningen i Sverige 1840-1947	Född 1836-09-23. Finns 1852 i Kungsholm, Stockholms län, Stockholms stad.	
Julin, Thekla Aurora - BiS, Befolkningen i Sverige 1840-1947	Född 1836-09-23. Finns 1855 i Kungsholm, Stockholms län, Stockholms stad.	
Julin, Teckla Aurora - BiS, Befolkningen i Sverige 1840-1947	Född 1836-09-23. Finns 1853 i Kungsholm, Stockholms län, Stockholms stad.	

7 poster matchar din sökning:

BiS växer med tjugo år

Sveriges största personregister finns hos ArkivDigital. Det kallas *BiS (Befolkningen i Sverige)* och växte nyligen med tjugo år så att det omfattar 1840 till 1947.

Registret redovisar alla som finns noterade i husförhörlängder och församlingsböcker under dessa år. Eller för att vara mer exakt: Längden ska vara avslutad mellan 1840 och 1947 (en längd som omfattar 1825–1842 är registrerad, men inte en längd för åren 1935–1949).

Varenda person som nämns i böckerna finns med i registret. Alla barn, alla drängar och pigor och alla andra som då bodde i

Sverige, rika som fattiga, gamla som unga. Mer än 133 miljoner poster, drygt 13 gånger Sveriges nuvarande befolkning! Så många blir det därför att flertalet nämns på olika ställen i källmaterialet.

Som en extra bonus ingår hela *Rotemansarkivet* i BiS, Stockholms speciella folkbokföring under åren 1878–1926, som har registrerats och digitaliserats av Stockholms stadsarkiv, ett arbete som tog flera decennier.

BiS ingår i alla ArkivDigital-abonnemang tillsammans med många andra användbara register, eksempelvis Sveriges befolkning 1940, 1950, 1960, 1975 och 1985, värnpliktskort och emigranter.

Läs mer på www.arkivdigital.se

ArkivDigital
Din nyckel till historisk kunskap

ArkivDigital är Sveriges ledande leverantör av historiskt källmaterial via internet till historiker, släkt- och hembygdsvetare och alla andra som vill studera källorna i original. Bolaget grundades 2005 och har i dag ca 35 anställda och 370 aktieägare.

En kamp for arbeidere og barns rettigheter

Bestefars engasjement var velkjent for oss alle.

Bestemors engasjement ble først kjent for meg da jeg ble pensjonist og skulle rydde på loftet.

■ ELDBJØRG JOHANSEN

Amagda Jensen og Hans Johansen møttes på Bragernes Torg i Drammen i 1906. Hun på vei tilbake til familien hvor hun hadde huspost. Han kom fra styremøte i Arbeider-ungdomslaget.

Amagda kjente ham igjen. Hans hadde besøkt hennes hjem, og agitert for sosialismen. Han ville verve abonnenter til den nye avisa, *Fremtiden*, og hun hadde gjemt seg bak et forheng og lyttet på samtalen mellom han og hennes far.

Hans var født i 1886 i Drammen. Faren døde da han var fem år. Moren satt igjen med seks ukonfirmerte barn. Søsteren tok huspost, og gutta fikk bli med mor på Evjen-saga. 15 timers arbeidsdag, fra seks om morgenen til ni om kvelden. Så skulle de gå opp bakkene hjem til den kalde, lille husmannsstua. «Skrelt bygg-melsgraut» ble kokt, og så i seng på høvelflismadrassene og bre over seg filleteppet, laget av utslitt tøy.

RADIKALE TANKER

På sagbruket var det radikale tanker hos flere. Sagbrukstreiken i 1891, som Per Sivle hadde skrevet bok om, ble høytlesing i den lille stua. Og da Sivle skulle holde foredrag i Arbeiderakademiet, var den kunnskapshungrige, 17-årige, Hans til stede.

Amagda var født i 1888 i Skoger. Eldst av ti søsken. Far jobbet på Drammen Jernstøperi og det var trange kår. Barna måtte hjelpe til hjemme og tjene ekstra på nabogårder etter skolen og i ferier.

En opplevelse som formet Amagda, var da hun samlet kvist i skogen, noe den gamle skogeieren hadde gitt lov til. Med sekken full møtte hun den nye, unge skogeieren: «Tom det ut! Nå er det meg som bestemmer i skogen». Gråtende løp hun hjem. Moren sa: «Tenk å være så hardhjertet mot små barn. Sånn kan det gå når de får gods og rikdom, og ikke har prøvd noe selv i livet. Vi skal ikke bære nag til de som gjør oss ondt. Men la det stå som en påminnelse for dere.»

Amagda og Hans,
Eldbjørn Johansens
besteforeldre.

FOTO: PRIVAT

LANGE DAGER

Etter konfirmasjonen ville Amagda prøve fabrikkarbeid på Spinneriet på Tørkop. Tolv timers arbeidsdag og ikke lov å sitte ned. Og minst en time å gå til og fra jobb, avhengig av været. Lønnen var 4.50 kroner i uken. Hver eneste øre leverte hun til sin mor. Fars ukelønn på 15 kroner strakk ikke til når tolv munnur skulle mettes, og klær skulle syes. Heldigvis varte ikke fabrikkslitet så lenge for Amagda. Etter ett år skiftet hun til huspost, og der trivdes hun godt.

VALGTE DEN RADIKALE FLØY

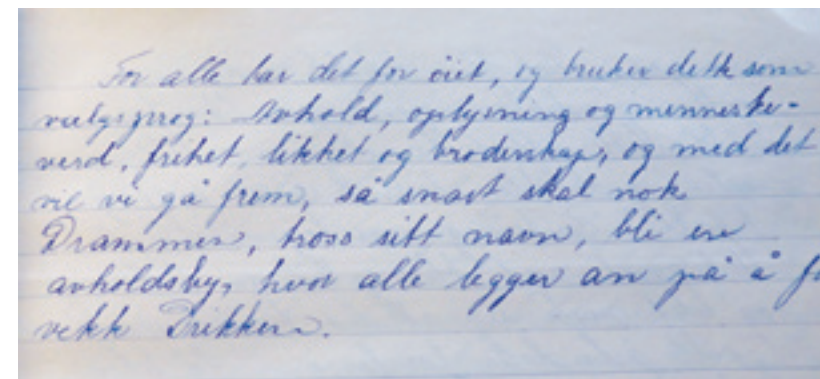
Noe videre skolegang var ikke mulig, så Hans var løsarbeider inntil 1909. Da fikk han fast jobb som lokomotivpusser, og endelig kunne han gifte seg med sin Amagda.

Det skulle være borgerlig vielse, den eneste det året. Ingen vielsesring, og det vakte forargelse.

Etter den første verdenskrigen kom den russiske revolusjonen, med drøm om Frihet, Likhhet og Brorskap. Det spaltet Arbeiderpartiet i en radikal og en opprinnelig del. Amagda og Hans valgte den radikale fløy. Hans engasjerte seg i både NSB og i Arbeiderpartiet, og i 1922 ble han valgt inn på Stortinget i den første Arbeiderparti-regjeringen. Det bedret økonomien i familien.

BESTEMORS ENGASJEMENT DUKKET OPP

At bestefar var stortingsmann var godt kjent i familien, men bestemors engasjement var ukjent for meg helt frem til jeg ble pensjonist og skulle rydde loftet i huset

Amagda, min engasjerte bestemor.

jeg hadde arvet etter henne og bestefar. Hun var «bare» vår snille bestemor. Men innerst i den mørkeste kroken stod det en vakker, blå fane merket med Barneloge (GNISTEN). Stiftet 9/11-1928. Ingen kjente noe til den. Hverken lokalavis eller museet, og de som kunne vite noe i fars familie var alle døde. Men en eske med protokollen, og den håndskrevne avisen *Vårblomsten* lå der. Fantastisk spennende lesing om bestemors store hjertesak: Barn og deres situasjon. Allerede da bestemor og bestefar møttes var de begge aktive i den radikale, sosialistiske avholdsbevegelsen, og de

fire barna de etter hvert fikk ble tidlig med på møtene i bevegelsen.

Amagda tok initiativ til GNISTEN sammen med tre andre. Det var mye arbeidsledighet, trangboddhet og fattigdom i 1920-årene frem til etter 2.verdenskrig. I tillegg var brennevinsforbudet opphevet i 1927. Mange familier led under alkoholens svøpe.

Amagda ville gjerne gi barn av fattige og arbeidsløse hjelp. Gjennom organisasjonsarbeid skulle barna få utvikle seg og få litt kunnskap om samfunnet, sosialismen og alkoholproblemet. Og være sammen i lek, sport og sang. Møtene ble holdt i Folkets Hus i Drammen. 28. desember holdt de juletreffet, og 75 barn og 25 voksne møtte. Gratis musikk og sang, og gang rundt juletre, og kakao og julekake til alle.

I et referat fra det første ordinære møtet, 11.januar 1929, kan vi lese mer om foreningens formål. Det var sang og opplesning, og et lite foredrag. Og deretter lek. Det ble også valgt en sykekomité og en besøkeskomité. Vi kan også lese mer om vårens program: Underholdning fra det voksne styret, fisketur, brødrenes aften, spørsmål og svar, pakkeauksjon,

foredrag om Russland og påskefest med sang, tale, musikk og opplesning.

Det er også notert at det ble valgt en ny styreleder og sekretær til hvert møte. Det var viktig at alle fikk prøve seg.

RADIOKÅSERI OG BOKSKRIVING

Aktiviteten fortsatte i GNISTEN også i årene som fulgte og foreningen var på plass i 1. mai-toget gjennom Drammen by. Det vakte oppsikt når rundt 90 barn kom gående bak den blå fanen. Det er tydelig at de stod Amagda nær, for hun fikk etter hvert kallenavnet Mor.

Etter krigen holdt både Amagda og Hans radiokåserier og skrev mange bøker om fattigfolks kår fra 1880-åra frem til 1950. Dette ligger i NRKs arkiver og er morsom lytting mange år etterpå.

Å besøke bestemor og bestefar i Halvorstua var alltid hyggelig. Biene, livet i kubene, og turene i skogen for å sjekke lyngen, hvor de fant honning, var veldig spennende. Alltid ble vi barnebarn spurt om hvordan det gikk på skolen, det var viktig å få en god utdanning, hørte vi ofte. Og holde oss borte fra alkoholen. Lite fortalte de oss om sin barndom, eller kanskje var vi ikke den gang så interessert i å høre om det? Før det var for sent. De var fantastiske besteforeldre som jeg fikk beholde lenge. Og jeg var heldig å få overta deres gamle husmannsplass, som har så mange historier i veggene.

Et avisoppslag fra avisa *Fremtiden* rundt 1933. Bildet er hentet fra en gammel utklippbok.

Med møkk under negla og sot i ansiktet – historien om lokfører Christian Digerud

Lokførere og kullmenn kunne stå på lokomotivet både natt og dag, uten tak over hodet, bare med en skjerm foran. Ofte med snø oppover leggene og i bitende kulde. Gutta med møkk under negla og sot i ansiktet trengte virkelig en fagforening.

■ VERA WOLD

En av foregangsmennene i Kongsvinger-distriktet ble Christian Digerud. Hans historie fant jeg tilfeldigvis i ei mappe på Norsk Jernbanemuseum da jeg lette etter en helt annen person.

Som innflytter til Kongsvinger, ble jeg først kjent med byhistorien via fortellinger om militære, kunstnere, kongelige, embedsmenn og handelsmenn. «Dom fine» med tilknytning festningsbyen. Men hvor var de andre? Arbeidere, jernbanefolk, fabrikkarbeiderne, de fattige? Drivkraften min ble å trekke fram noen av disse menneskene og gi dem en fortjent plass i historien.

En interessant bedrift å finne ut mer om ble Kongsvinger Tændstikfabrik. Gjennom etterlysning på nettsiden til Slekt og Data fikk jeg tips om ei kirkebok fra perioden, hvor fosforforgiftning var dødsårsaken til flere. Tretten år gamle Gunda Amalie var en av dem. Hun førte meg videre til jernbanen og etter hvert til utgivelsen av boka *Den Are Sia. Historier om dem som holdt hjula i gang.*

GULL I ARKIVENE TIL NORSK JERNBANEMUSEUM

Jeg begynte å grave i familiehistorien til Gunda Amalie. Faren stod oppført som jernbanearbeider i folketellingene og de mange, gamle utgavene av Norsk Jernbanekalender på nettet ble det første stedet jeg lette etter han. Uten resultat. En telefon til Norsk Jernbanemuseum på

FOTO: NORSK JERNBANEMUSEUM

Hamar ga meg forståelsen av at faren trolig var rallar, og dermed ikke ansatt ved jernbanen. Men på museet hadde de mye materiale og dyktige folk som kunne hjelpe meg videre.

Christian Digerud. FOTO:PRIVAT

Ansatte ved jernbaneverkstedet i Kongsvinger ca. 1897. FOTO: KONGSVINGER OG VINGER HISTORIELAG

Og i arkivene på Hamar fant jeg ikke faren til Gunda Amalie, men ei mappe merket Kongsvingerbanen. Inni den lå en bunke med maskinskrevne ark. Dermed sporet jeg bokstavelig talt av letingen etter faren til Gunda Amalie. For på de tynne arkene fikk jeg servert hele livshistorien til lokomotivføreren, fagforeningsmannen og lokalpolitikeren Christian Digerud fra Kongsvinger. Det var en bortgjemt gullskatt. Utrolig nok skrev Christian også om hvordan han som niåring arbeidet ved Kongsvinger Tændstikfabrik.

PREGET AV JERNBANEN HELE LIVET

Etter en del leting i kirkebøker, folketellinger, bygdebøker og annet materiale fant jeg Christian Digerud igjen som Kristian Hansen, Digerud. Faren, Hans Eriksen Aasum, og hans fire svogere hadde vært anleggsarbeidere på Kongsvingerbanen. Selve jernbanestasjonen ble bygd på «Digeruds grund», som Christian understreker flere ganger i notatene. Hans gudfryktige mor fikk råd til å kjøpe seg en bibel etter salget. Slik preget jernbanen livet til Christian fra fødsel til død.

Jernbanehistorie er etter min mening oftest et forsomt kapittel i lokalhistoriske bøker, selv om den har hatt enorm betydning for utvikling av byene og lokalsamfunnene. De prustende, blankpusa lokomotivene vakte enorm beundring der de tøffet seg fram gjennom landskapet på skinner lagt til rette gjennom umenneskelig slit. De betød en revolusjon på mange måter. Både økonomisk, sosialt og kulturelt.

Jernbanemuseet har en rik samling både av materiell, bilder og skriftlig materiale. Der fant jeg også bedre svar på hvordan jobbhverdagen var for folk i verkstedene, lokomotivstallene og på togene. Spesielt Aage Lundes bok *Jernbaneminne* er en god kilde. Her lar Lunde de ulike faggruppene på verkstedene, langs banene og på togene fortelle sine historier. Ved søk i gamle aviser på nb.no dukket det opp både artikler, minneord, dødsannonser og lignende. Alt hjalp meg videre med å finne en del av livet til Christian/Kristian/Hansen/Digerud.

FRA HJELPEGUTT TIL LOKFØRER

Christian startet sin karriere ved jernbanen som ekstramann da traseen til Flisabanen skulle markeres (stikkes ut) i terrenget. Han var også telegrambud på stasjonen. Gutten hogget ved, skuffet snø og var hjelpemann på godshuset. Som andre jernbanefolk klatret han langsomt oppover stillings- og lønnsstigen. Fra godshuset gikk veien videre til maskinavdelingen. Lønna var kr 1,60 per natt med arbeid fra kl. 19 til 7. Så tok han de store og etterlengtede stegene opp på lokomotivene, som han tidligere har blankpusset hver natt. Han ble fyrbøter, reservefører på lokomotivet og etter hvert lokfører.

Christian blir også en av de faste som hadde det ærefulle oppdraget å kjøre kongetoget mellom Kristiania og Charlottenberg. For hver tur fikk de som kjørte et lite gratiale eller bonus. Disse ble lagt sammen og utbetalt til jul.

Søking i slektshistorie innbefatter også mange telefoner og samtaler. Jeg fikk fulltreff da jeg kom fram til ett av Christians barnebarn, Ellen. Hun hadde en stor pappeske med materiale etter bestefaren. Den fikk jeg med til Kongsvinger. Christian hadde tatt vare på det meste av papirer, brev, dokumenter, kvitteringer. Her var eienomsskjøter fra 1700-tallet, Amerikabrev blant annet fra broren Emil på 1880-tallet, fagforeningspapirer. Ja, det meste.

LANGSOM START PÅ FAGFORENINGSARBEIDET

Christian Digerud forteller at han tidlig fattet interesse for fagforeningsarbeid. Han sto i fremste linje lokalt i kampen for å forbedre forholdene for seg og sine kolleger. Den spede begynnelsen til fagforeninger startet med Jernbanens Sangforening i 1866. I 1869 ble Jernbanens Forening startet, men fikk en lite aktiv start. Først i 1892 ble det mer fart i sakene da elleve lokale jernbaneforeninger samlet seg i De norske jernbaneforeningers Forbund, seinere Norsk Jernbaneforbund. Lokomotivpersonalet valgte å stå utenfor, og dannet Norsk Lokomotivmandsforbund. Rengjøringskvinnene med

Elisabeth Grefsrud i spissen, fikk også etter hvert sin egen fagforening. Kvinnene var i mindretall blant de ansatte. De hadde ekstra utfordringer både i forhold til mannlige ansattes holdninger og arbeids- og lønnsbetingelser. Et eget kapittel i Lundes bok *Jernbaneminne* gir et godt innblikk i deres slitsomme arbeidsdager og kampen for et bedre liv.

I 1892 ble det også stiftet en fagforening på Kongsvinger. Christian forteller at bedre utdanning for faget ble tatt opp, noe som førte til at det ble opprettet skole for alt jernbanepersonell. Men arbeidsforholdene var elendige. Det hendte at lokfører og kullmann ble stående på lokomotivet både dag og natt. Overtidsbetaling forekom aldri, de fikk i beste fall en fridag når det passet. Når de måtte overnatte borte, måtte de oftest sove på en hard trebenk. I verkstedet arbeidet de fra 6 om morgenen til 18 om kvelden med 1,5 times hvil. Hvis noen var litt for seint ute, fikk de som regel ikke gå hjem for å spise.

I notatene forteller Christian videre om hvordan fagforeningsarbeidet ga både framgang og tilbakeslag. Den første verdenskrig startet og ga nye utfordringer. Christian var aktiv i Lokomotivmandsforbundet, og var ledende formann i distriktsutvalget for Kongsvingerbanen, Grensebanen og Solørbanen da den første jernbanestreiken startet i desember 1920. Det ble utarbeidet vakthold etter militært mønster, meldeplikt og bestemte mønstringer. Streikebryteri ble slått hardt nedpå. Selve streiken ble ifølge Christian avblåst sterkt imot hans vilje, og ga heller ikke særlig resultat. Christian engasjerte seg også i kommunalpolitikken, og betegnet seg selv som en radikal venstremann.

I dag er det vanskelig å forestille seg arbeidshverdagene til jernbanens pionermenn- og kvinner på togene, i verkstedene og langs skinnene. Fagforeningene hadde mye å ta fatt i. Christian Digerud var en av mange som sto på natt og dag for å få togene fram og for å bedre arbeidsforholdene. Men arbeidsglede, kameratskap og humor var også viktig i hverdagen. Det forteller han også mye om notatene, som avsluttes med følgende ord:

Så når jeg nu i mitt 75de år i korthet har skrevet ned noen av mine erindringer, er det ikke for å fremheve min person eller søke gunst, men utelukkende for at mine egne og muligens andre kan se tidens forandringer og min livsvurdering. Digerud i Vinger, januar 1947. Chr. Digerud.

Christian døde 7. november 1952, 80 år gammel. Han etterlot seg ikke bare en sørgende familie og en stor venneflokk. For ettertida vil nok hans notater være en viktig del av lokalhistorien. For meg personlig ble Christian Digerud en mann jeg fikk stor respekt for. En hedersmann av sin tid.

Ellen Derrick hadde tatt vare på alt materialet etter bestefar Christian, og alt skriftlig ble tatt vare på.

FOTO: VERA WOLD

Min oldefar, kjelesmed Ludvig Apelseth

For noen år siden kom jeg over en avisartikkel fra 1957 hvor det sto «Kjelesmed Ludvig Apelseth, var en av arbeiderbevegelsens støttepillarer i Ålesund og stifter av Jern- og metallarbeiderforeningen». Jeg ble så nysgjerrig og ville så gjerne vite mer, men kunne jeg få noen svar?

■ CATHRINE APELSETH-AANENSEN

Kjelesmed Ludvig Apelseth var min oldefar på mors-siden som jeg aldri møtte. Han døde før jeg ble født, men jeg fikk tidlig høre at messinghåndtakene og låsene på dørene til dukkehuset mitt var laget han på slutten av 1930-årene. Mor var også spesielt glad i en blomsterpedestall i messing fra 1920-årene, som Ludvig hadde

lagd til sin kone Anna Sophie. Den har stått i mors stue siden før jeg ble født. Jeg visste ikke hva en kjelesmed var, men forsto at han kunne lage ting i metall.

Oldefar ble født 11. juni 1867 som odelsgutt på gården Apalseth i Vevring i Naustdal. Der bodde han sammen med mor Janiche Sophie Martens og far Anders

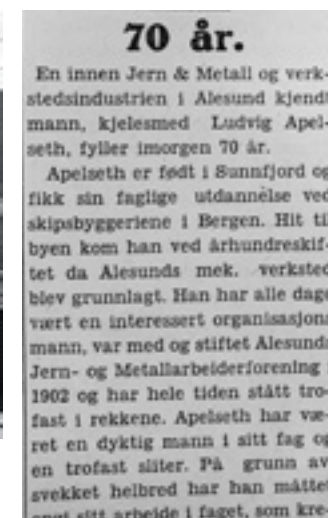
Familien Apelseth, ca. 1912. FOTO: PRIVAT

Ludvig og Anna Sophie ble viet i 1890.

Ludvig og Anna Sophie bodde de i en arbeiderbolig tilhørende Bergen Mekaniske Verksted før de flyttet til Ålesund i 1900.

Ludvig og Anna i Bergen.

Martines Pedersen, gårdbruker, selveier og fisker, to søstre, besteforeldre, oldefar, en tante, en onkel, to tjenestepiker og to tjenestedrenger. Det så ut som om livet var staket ut for ham.

Da Ludvig er fire år dør faren hans, og året etter, i 1872, er det nye brukere på farsgården. Ludvig flytter til sin tante og blir fostersønnen hennes, mens moren Janiche bor på nabogården sammen med sin yngste datter.

I oktober 1882 blir Ludvig Mathias konfirmert i Stavang kirke i Kinn. Han får karakteren Godt og søker seg snart ut i verden. Turen går til Bergen.

BERGEN

I 1885, da Ludvig var 18 år, jobbet han hos en Hendriksen i Bergen som blikkenslager og i 1890 var han verksarbeider for Bergen Mekaniske Verksted (BMV).

Det var på denne tiden han traff min oldemor Anna Sophie Lønberg, som ble født i Ålesund i 1870. Oldemor Anna Sophie var nok i tjeneste hos brødrene Christian og Claus Nauhaus som bodde ved Byparken (da kalt Maartmansshaven). Begge disse herrene var forlovere for Ludvig og Anna Sophie da de giftet seg i Bergen domkirke, samt at Anna Sophie også var boende ved Maartmansshaven.

Det sies at Ludvig hadde sett Anna Sophie da han var ute og spaserte i Bergen. Han hadde da sagt til Anna Sofie: «Han kjæm ikkje i kveld». «Jau han gjør han så visst det»,

hadde Anna Sofie svart, og slik kom de i snakk. Han var svært stolt av sin vakre kone og skrot følt av henne til sin familie som nygift. Det var på denne tiden min oldefar tok navnet Apelseth (også skrevet Abelseth) etter farsgården.

BERGEN MEKANISKE VERKSTED

Da Ludvig ble gift i domkirken i Bergen 20. april 1890 med oldemor Anna Sophie bodde han i Solheimsviken hvor BMV holdt til. BMV skaffet arbeiderboliger for å holde på kvalifisert arbeidskraft. Dette var en rekke med enkle trehus på 1,5 eller to etasjer. Husene besto av utleieleiligheter, de fleste med et rom og kjøkken. Arbeiderfamiliene som bodde her var ofte svært barnerike og det kunne bli trangt om plassen. Husene skal også ha vært trekkfulle og hadde ikke innlagt vann. Det var ute- og doer i bakgårdene.

1891 er han for første gang nevnt som kjelebygger på Bergen Mekaniske verksted. Da oldefar fylte 70 år i 1937 sto det i *Sunnmøre Arbeideravis* at Ludvig Apelseth hadde fått sin faglige utdannelse ved skipsbyggeriene i Bergen (se faksimile øverst på siden). Senere blir han nevnt som kjelesmed. En kjelesmed var en fagarbeider som forarbeidet plater til dampkjeler. Oldefar fremstilte og reparerte dampkjeler til båter og skip. Som kjelesmed måtte han også kunne matematikk, slik at han kunne forstå de mange vanskelige geometriske figurene som fremkommer når han foldet detaljene i en plate for å

Anna Sophie og Ludvig i 1918.

Deres hjem i Ålesund, 1915.

Kortspill en sommerdag i 1927.

Landtur.

Ludvig med sitt første barnebarn i 1927.

Ludvig, foran nr. 2 fra høyre, i 1907.

Ludvig var ÅJMFs 2. formann.

lage kjeler. Uten teoretisk grunnlag kunne ikke min oldefar blitt en god og selvstendig fagarbeider. At han hadde en grad av selvstendighet vises også fra hovedregnskapet til BMV i 1892 og 1897. I regnskapet er det en side for arbeider Ludvig Abelseth, som viser at han har gjort en rekke kassauttak for innkjøp av materialer som han brukte i sitt arbeid.

ARBEIDSFORHOLD BMV

Det var vanlig for de store mekaniske verkstedene i Bergen å ha en arbeidsuke på hele 62 timer. Slik var det helt opp til 1900-tallet. Det gjaldt også oldefar. Ifølge lønningsjournalen var arbeidsuken hans på 62 timer i 1895, og timelønnen var 24,5 øre.

Dagen til Ludvig kunne se omtrent slik ut: Arbeidet startet kl. 06.00 med en frokostpause på en halv time kl. 09.00 og middag mellom kl. 13.00–14.00. Arbeidsdagen ble så avsluttet kl. 18.30. Fra 1890-årene ble det vanlig med kortere arbeidsdag på lørdager. Det vil si at min oldefar hadde en arbeidsdag på elleve timer på hverdager og sju timer på lørdager. Det var vanlig å gå hjem å spise middag og oldefar Ludvig bodde i hele sitt arbeidsliv i nærheten av arbeidsstedet sitt.

På de store verkstedene i Bergen kunne det også forekomme misbruk av overtidsarbeid. Særlig ved reparasjonsarbeid kunne de arbeide opp til tre dager og to netter uten annen hvilepauser enn spisetiden. To dager og en natt var meget alminnelig.

Fra 1893–1898 viser ligningen i Årstad at Ludvig A. Apelsæth gikk fra 450 kroner i året i antatt inntekt til 650 kroner. Norges Bank har en priskalkulator som regner ut hva dette tilsvarer i dag. 450 kroner i 1893 tilsvarer i 2019 35 387 kroner, mens 650 kroner i 1898 tilsvarer 51 016 kroner i 2019.

ÅLESUND

Rundt 1900 flyttet Ludvig og Anna Sophie, og fem guttebarn i alderen 0–9 år, til Ålesund, Anne Sophies hjemsted. I Ålesund bodde de i 2. etg på to værelser rett ved Aalesund mekaniske verksted (ÅMV) hvor oldefar hadde fått jobb som kjelesmed.

AALESUND MEKANISKE VERKSTED

Sett med dagens øyne var arbeidsforholdene Ludvig jobbet under på ÅMV primitive. De hadde bare en vannkran som arbeiderne kunne benytte til rengjøring. Avtrede var ordnet ved at fem til seks mann kunne vagle side om side på en fem tommer bred bordfjøl. Mål-

tidene måtte inntas der det bød seg å sette fra seg mat og kaffe.

I årene fra århundreskiftet frem til 1904 var den gjennomsnittlige timebetalingen på Slippen, som ÅMV ble kalt, 35–36 øre timen. Noen få spesialarbeidere kunne få opptil 40 øre timen. Arbeidstiden var 60 timers uke. Arbeidet startet kl. 06.00 og endte først kl. 18.00 (med flere spisepauser) med unntak av lørdag da arbeidsdagen varte 7,5 time.

Så oldefar hadde nå fått en litt kortere arbeidsdag og bedre lønn enn da han jobbet i BMV. Allikevel må det har vært veldig hardt å jobbe i et slikt fysisk yrke han hadde, 60 timer i uken. Min mormor Erna fortalte at da barna la seg for kvelden skulle de være helt bom stille. En gang hadde mormor som ikke fikk sove, ligget og telt inni i seg alle plankene i taket. Da oldefar Apelsæth så fingeren som beveget seg over dynen fikk hun veldig kjefte. Jeg har tenkt mye på denne hendelsen, og tror at oldefar som var kjent for å være en morsom person med lyst humør, trengte tiden på kvelden i fred og ro, etter en lang og hard arbeidsdag.

FAGFORENINGSARBEID

Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund (NJMF) ble stiftet 28. februar 1891. «Ved enig opptreden gjennom stort forbund kan visselig store ting utrettes, enkeltvis formår vi lite eller intet, det har så ofte vist seg», het det i et rundskriv fra forbundsstyrelsen i NJMF Bergen Jern- og Metallarbeiderforening ble ikke ble stiftet før 1900, så Ludvig var ikke medlem der. Jeg tror at min oldefar ble interessert i fagforeningsarbeidet i Bergen siden Kjelesmedforeningen i Bergen ble stiftet i 1892, og de hadde en hard og urettferdig arbeidshverdag. Jeg har likevel ikke funnet noen kilder som viser at min oldefar Ludvig var aktivt med i fagforeningsarbeidet før han flyttet til Ålesund.

I Ålesund var Ludvig tidlig med på fagforeningsarbeidet. I 1901 ble det gjort et forsøk på danne en organisasjon, men det falt i fisk. Da det i 1902 ble lyst til nytt stiftelsesmøte for metallarbeidere, møtte 50 personer frem. De trodde nå at det nyttet å forene seg for å få bedre arbeidsvilkår. Det ble bestemt med fem stemmers overvekt at foreningen skulle gå inn som underavdeling til NJMF og fikk navnet Aalesund Jern- og Mekanisk Arbeiderforening. Dette navnet ble etter få år byttet til Aalesunds Jern- og Metallarbeiderforening.

FORENINGENS FORMANN

Oldefar Ludvig var ikke bare med å starte ÅJMF, men han var også nestleder i det nyopprettede styret.

Foreningens første styre besto av følgende personer:

- FORMANN: Dreier Niels A. Nielsen
- VISEFORMANN: Kjelesmed Ludvig Apelsæth
- STYREMEDLEM: Platearbeider Nils Nilsen
- SEKRETÆR: Kjelesmed Ole Kittelsen

Styret behandlet noen pussige innkommende forslag den første tiden. En av de handlet om å dra hjem til verkstedsbestyrelsen og rope hurra for ham på morgenen 17. mai. Forslaget ble enstemmig avvist da de mente han ikke hadde gjort seg fortjent til det.

En annen sak skapte stor røre og førte til at oldefar Apelsæth ble fagforeningens andre formann. En klinker NN lagde et klageskriv på en platearbeiderkollega hvor han klagde over forulemping og oientjeneste samt at han hadde begynt sitt arbeid før klokken hadde lydt. Det endte med, etter mye diskusjon at klinker NN ble ekskludert fra foreningen siden hans oppførsel var slet og lumpen. Saken ble tatt opp i flere møter fremover med motstridende meninger og dette utartet slik at flere styremedlemmer trakk seg i protest, også styreformannen. Slik ble Ludvig Apelsæth den 20. mars 1903 den neste styreformannen i ÅJMF. Det var han i akkurat en måned og fem dager, inntil det var nyvalg og foreningens første formann ble gjenvalgt.

MEDLEMSMØTE PÅ BRANNRUINENE

Ålesundbrannen natt til 24. januar 1904 var en stor katastrofe for byen og befolkningen. Den samme kvelden var det berammet en generalforsamling i foreningen, og faktisk så møtte 18 medlemmer opp. Det viste seg at foreningsprotokollen var oppbrent og det ble besluttet å skrive til forbundet etter en ny.

Jeg er ikke helt sikker på hvordan det gikk med boligen til mine oldeforeldre i bybrannen, men av branntaksten for 13. august 1904 står min oldefar oppført som eier av nyoppført hus i Steinvågveien 40 (ikke langt ifra ÅMV). De leide ut 2. etg og kvistetg, mens de selv levde i 1. etg. Ludvig og Anna hadde nå syv barn, seks gutter og en jente. Etter hvert kom det også flere barn til, i alt elleve.

Etter brannen ble det dyrere å leve og nå kom de første kravene om lønnsforbedringer. Det er mye interessant å lese om fagforeningsarbeidet i ÅJMF mens min oldefar var aktiv i både yrkeslivet og fagforeningsarbeidet, men det krever en større artikkel enn denne. Jeg kan nevne kort at fra min oldefar var med på grunnleggelsen av ÅJMF fra 1902 til han sluttet å jobbe i ca. 1933, så hadde foreningen opplevd, lønnsforhandlinger, kamp om minstelønn, at arbeidernes forhandlere fikk respekt

og satt rundt bordet på lik linje med arbeidsgiverne, lockout, voldgift, tvungen mekling, storstreik, sympati-streik og ferie med lønn. I 1933 hedret ÅJMF Ludvig med en 25 års jubileumsnål, som han alltid gikk med siden. Han var æresmedlem frem til han døde.

PENSJONIST

I 1927 ble ÅMV kjøpt opp av Liaaen og oldefar Ludvig fortsatte med sitt arbeid til midt på 1930-tallet. I begynnelsen av 1930-årene var det liten tilgang på arbeid, men det var helsen til Ludvig som gjorde at han måtte slutte å arbeide før pensjonsalder som i 1936 ble satt til 70 år. Da Ludvig fylte 80 år i 1947 sto det i *Sunnmørsposten* at for om lag 15 år siden måtte han slutte da helsen svikta. Etter å ha jobbet i ca. 54 år i et tungt fysisk yrke, stoppet kroppen hans opp. Kanskje han også benyttet seg av alderstrygden som fra 1936 var behovsprøvd. Ludvig flyttet også inn på Ålesund Gamlehjem omtrent på denne tiden. I *Sunnmørsposten* på hans 70 årsdag står det at «Han nu bor på gamlehjemmet hvor han gjør god nytte for seg.» I årene frem til han døde reiste Ludvig rett som det var på besøk til sin datter, min mormor Erna og hennes familie i Kristiansund. Det var i denne tiden han lagde mitt kjære dukkehus som barn i femte generasjon nå leker med.

Det var mye å finne i kildene om min oldefar, og selv om jeg aldri møtte han, føler jeg virkelig at jeg på mange måter har lært han å kjenne. Som avslutning vil jeg oppsummere oldefar Ludvig Apelsæths liv slik det ble skrevet i avisen i forbindelse med hans 70- og 80-årsdag:

Han har alle dager vært en interessert organisasjonsmann, og var med å stifte Ålesund Jern- og Metallarbeiderforening i 1902 og har hele tiden stått trofast i rekkene. Han er nå æresmedlem av foreningen. Apelsæth har vært en dyktig mann i sitt fag og en trofast sliter. Ludvig Abelseth er av den gamle gode skolen, pliktoppfyllende og grei i all sin ferd. Han har vært godt lik og aktet så vel av overordnede som arbeidskamerater.

KILDER

- Kleiveland, Geir 1995: *Naustdal Bygdebok, gards- og ættesoge, Band 1*
- Bergen byarkiv: *Historier fra en bydel – Årstad: Arbeiderboligene til Bergens Mekaniske Verksted*
- Nyrud, Kari og Bjarne 1968: *Yrker i jern- og metallindustrien*
- Bergen byarkiv: *BMV Hovedregnskap 1892 og 1897*
- Thorud, Margit 1951: *Norsk jern- og metallarbeiderforbund: 1891–1951*
- Bergen Byarkiv: *BMV lønningsjournal hovedverksted nov. 1898*
- Aalesund Jern- og Metallarbeiderforening 1977: *75 års jubileumsberetning*.
- *Sunnmøre Arbeideravis* 10. juni 1937
- Olstad, Finn 1990: *Jern og Metall 100 år bind 1, 1891–1940*
- Muntlige beretninger
- Skutevik, Kåre 1952: *Aalesunds Jern- og Metallarbeiderforening gjennom 50 år*
- Norges Brannkasse Ålesund, Branntakstprotokoller
- *Store norske leksikon*: Alderspensjon
- *Sunnmørsposten* 10.06.1947
- Folketellinger og kirkebøker fra Bergen, Kinn, Førde, Årstad og Ålesund

Farfar – en rebell og samfunnsbygger

«Alt gikk stille og rolig inntil formann Peder Vestad gikk over landgangen. [...] Etter ordre fra selskapets direktør blev det forlangt at Vestads håndveske og klær skulde visiteres.». Dette er historien om min farfar og hans livslange engasjement for arbeidsfolk som tidvis førte han inn i dramatiske situasjoner.

■ INGJERD VESTAD

Min farfar, Peder Hansen Vestad, var farfaren som lærte meg å legge kabal og spille kort. Og han var farfaren som leste om «Vesleblakken» av Jacob Breda Bull for meg sånn at jeg gråt, men likevel ville høre historien gang på gang. Han var også farfaren som var bestemt og myndig, men som ble bløt og medgjørilig når jeg møtte ham med latter og et blidt barnefjes. Det jeg visste om han da jeg var barn var at han hadde hatt en ledende rolle i Norsk skog- og landarbeiderforbund, at han hadde vært anleggsarbeider og at han hadde vært med i Julussa-konflikten i 1927. Da jeg senere begynte å grave i historien hans som voksen, fant jeg en historie om et hardt liv og et liv med mange kamper for å vinne fram for bedre kår for arbeidsfolk.

Hvem var denne myndige, men likevel så varme mannen? Hvorfor ble det han som sto i fremste linje i flere arbeidskonflikter på starten av 1900-tallet? Hvor-

dan kunne han orke å stå i kampen for bedre rettigheter for arbeiderne når han gang på gang ble tiltalt og også fengslet? Her var det bare å begynne å lete grundigere i kirkebøker, folketellinger, aviser, bøker og artikler.

OPPVEKST PÅ RØROS

Kirkebøker viser at farfar ble født i Åmot i 1888 som første barn i familien. Bare to år senere, i 1890, dør faren av hjertesvikt. Moren, Emilie, sitter igjen med Peder på to år og den halvt år gamle broren, Hans. For å finne arbeid reiser Emilie til Røros kort tid etter dødsfallet. Der treffer hun Semming Haugen som hun gifter seg med i 1893. Mellom 1893 og 1906 får de seks felles barn. Samtidig får Emilies to barn fra første ekteskap også sin likeverdige plass i storfamilien. Emilie, etter hvert med åtte barn, blir på Røros i noen år,

Storfamilien: Peder og Kari foran med to barn sammen med mor Emilie og stefar Semming med deres seks barn. ca. 1914. Bakerst fra venstre, Olav Haugen, Anna Haugen, Sigurd Haugen, Peder Vestad, Hans Vestad og Marit Haugen. Foran fra venstre, Halgerd Haugen, Semming Haugen, Odlaug Haugen, Emilie Haugen, Aslaug Vestad og Kari Vestad med dåpsbarn på fanget.

Peder Vestad-tunet på Klokkertrøen.

Peder H Vestad slik jeg husker ham.

men livet og bosted styres videre av hvor det er arbeid å hente.

På tross av trange kår, leser Peder til realskoleeksamen på Røros, men i hvilken grad han var i arbeid på Røros, har jeg ikke funnet spor etter. Det første nedtegnete sporet etter ham i arbeid, finner jeg i på et postkort han sender fra Meråker til moren sin 14. april 1907:

Kjære moder. Jeg er for tiden i Trondheim har ogsaa været i Meraker en tur og faaet arbeid med pukstenslagning men vi var tvungen til at reise hid igjen til barakken som er under bygning bliver færdig da det er aldeles umuligt at faa logi hos bønderne i Meraker. Vi bod forskud og at ligge paa gulvet men umuligt men ved 10 tiden tvang vi os logi paa en gaard. Du maa sende kufferten til Meraker snarest mulig thi tirsdag reiser vi indover igjen. Jeg skal begynde at arbeide onsdag.

SPORENE ETTER ET POLITISK ENGASJEMENT

Kortet er sendt til Alvdal der familien nå bor og hvor stefaren har funnet nytt arbeid. Nå begynner også sporene etter Peders politiske engasjement, og jeg finner de første nedtegnelsene på at han engasjerer seg i politikk. Han velges inn i styret i Lille Elvedalen arbeidermannsforening som sekretær og deltar også på årsmøte for Hedmarks amts Arbeiderparti. Denne rollen inn i Arbeiderpartiet i Hedmark har nok hatt betydning framover, der han bygger erfaring med organisasjonsarbeid.

Her i Alvdal møter han Kari Jonsdatter Klokkertrøen, de gifter seg i 1908 og får sitt første barn. Kari er fra en gård i Alvdal og de slår på ett vis rot i Alvdal samtidig som de stadig må flytte på seg for å finne arbeid. I 1910 finner vi farmor, Kari, og den to år gamle datteren sammen med svigerforeldrene, Emilie og Semming Haugen og deres seks barn. Folketellingen viser at nå har Emilie, og også de eldste i barneflokk, arbeid på anlegget på

Rjukan. Men Peder står ikke oppført med de andre. Det står riktignok registrert under Kari navn at «Manden alægsarbeider», så de er fortsatt gift. Men hvor er Peder?

FAMILIEN VOKSER, MINKER, OG FLYTTER

Etter mer leting i folketellingen for 1910 finner jeg grunnen til at farfar ikke står oppført sammen med de andre. Han sitter nemlig i varetekt på Sandvold på Tynset. Så langt har jeg ikke funnet svaret på hvorfor han er havnet i varetekt, men jeg antar at det var i forbindelse med ett eller annet arbeideropprør. Noen langvarig fengsling blir det imidlertid ikke, for kildene forteller videre at Kari føder nok et barn på ettersommeren 1911. Denne datteren blir bare et halvt år før hun dør av bronkitt, men to år senere får farfar og farmor igjen en ny datter som lever opp.

Ett år senere, i mars 1915, finner jeg dem med adresse Furuheim, Alvdal, og Peder er fabrikkarbeider. Opplysningen finner jeg i en ministerialbok i en liste over dødfødte, så enda en gang mister de et barn. Heller ikke nå blir de lenge i Alvdal. I 1916 bærer det igjen videre på søken etter arbeid og Løkken verk blir neste stopp, denne gangen med en familie bestående av Peder, Kari og to døtre på fire og åtte år. På Løkken blir de heller ikke lenge, for sommeren 1917 drar Kari tilbake til Alvdal og Peder reiser til Svalbard for å arbeide i gruvene der.

REISEN TIL SVALBARD

I en artikkel i bladet *Magasinet for alle* nr. 27 1936 beskriver Olav Haugen (Peders halvbror) og Sverre Ljungblad det slik:

Vi var tre kamerater i følge. Vi hadde avlagt besøk på de fleste anlegg her i landet uten å opdrive arbeid som vi fant å kunne anta. Til slutt blev vi enige om å forsøke en forhyring til Svalbard. Indtagelse av arbeidere foregikk i Tromsø, av Store Norske Kull-kompani.

De arbeidssøkende var en hoist blandet forsamling av eventyrlystne verdensomseilere menn fra forskjellige nasjoner, som aldri fryktet morgendagen og dens strabaser.

Her setter de ord på hvor vanskelig det kunne være å reise rundt for å finne arbeid og for å kunne tjene penger til livsopphold. Det innbar jo selvfølgelig et håp om en form for rikdom og en porsjon eventyrlyst for enkelte. De beskriver uverdige forhold som disse 120 arbeiderne møtte helt fra de gikk om bord i frakteskipet som skulle frakte dem til Svalbard for den seks døgn lange overfarten, stuert sammen i lasterommet. Slitne etter sjøsyke kommer de endelig fram til iskanten av Isfjorden på Svalbard der de får utdelt ski og beskjed om å gå de siste åtte milene inn til gruva på en isflate som var i ferd med å sprekke opp. Etter en strabasøs tur kommer de fram hvor dårlig innkvartering, elendig mat og harde arbeidsforhold venter.

EN FAGFORENING DANNES

Kombinasjonen av dette fører etterhvert til uro i arbeidsstokken. Tankene om å organisere seg spredde seg, og de dannet en gruvarbeiderforening der Peder Vestad ble valgt som formann. Gruvearbeiderforeningen startet forhandlinger om bedring av arbeidsforholdene der arbeiderne mente de la fram rimelige krav til ledelsen i Store Norske Kull-kompani ved å kreve «en garantert minstelønn med akkord av 8 kroner pr. dag, kontroll med matforsyningen ...».

Men her var det ingen forhandlingsvilje hos Store Norske Kull-kompani og streiken var et faktum. Det hele spisset seg til og det endte med at det ble sendt opp et militærskip for å få roet det hele ned, og for å returnere de streikende arbeiderne tilbake til fastlandet. Da det ikke var mulig å roe ned konflikten, ble de streikende beordret om bord i skipet i puljer på ti og ti, bevoktet av væpnet militære.

direktør blev det forlangt at Vestads håndveske og klær skulde visiteres. Motiveringen for kravet var at selskapet hevdet at vi hadde stjålet med oss dynamitt for å sprengte «Fokka» i luften. Denne motivering var noe merkelig, for hvem kunde finne på å sprengne en båt i luften hvor vi selv var med som passasjerer?

Peder nektet han å la seg visitere, noe som resulterte i et håndgemeng mellom ham og en offiser oppe på landgangen. Dette så en annen offiser som trakk våpen og løsnet skudd mot Peder, heldigvis uten å treffe, men kula raket nesten en av marinegastene om bord i skipet. Det hele så ut til å bli dramatisk, men gemyttene roet seg og Peder og de andre streikende arbeiderne kom seg om bord med sine eiendeler. Militærskipet fraktet dem så til Tromsø der de 60 norske ble satt i land mens alle fremmedarbeiderne, svensker, finner, dansker og hollendere ble sendt til Narvik for uttransportering.

HJEM TIL FAMILIEN – STADIG REBELL

Nå var det bare å vende hjem tilbake til Alvdal til Kari og de to barna. Familien blir igjen bosatt i Alvdal. Peder Vestad, fortsetter som anleggsarbeider og farmor, Kari, sper på med å sy for folk i bygda. Mens de bor i Alvdal får de tre barn til, men nok en gang dør et barn, så av syv barn er bare det fire igjen. For å finne mer om tiden i Alvdal

Norsk skog og landarbeiderforbunds første styre: Fra venstre Thorvald Stubberud, August Nygårdsmoen, Julius Michaelsen, Peder Hansen Vestad, Johan Ødegård, Hans Jørgen Ebbel, Martin Liengen, August Flenaasen og Bertinius Tveiten.

FOTO: ANNO NORSK SKOGMUSEUM

Peder H Vestad i diskusjon med Einar Gerhardsen på Hamar stasjon.

Peder H Vestad i forgrunnen, muligens i en pause på en organisasjonssamling.

blir aviser en viktig kilde for meg. Jeg finner at Peder nå har fått tuberkulose, men at det ikke hindrer ham fra å stikke seg fram i arbeidskamper og organisering.

I avisen *1STE MAI*, utgitt av Stavanger arbeiderparti, finner jeg denne overskriften datert 29. desember 1923: «Peter Vestad sitter 28 dager i fængsel for å snakket til nogen streikebrytere – Vestad er syk av tuberkulose.»

Ifølge avisen dreier det seg om en arbeidskonflikt på Follidal verk, der Peder Vestad blir anmeldt og fengslet for å ha snakket til og truet to streikebrytere. Etter 28 dager blir han løslatt mot kausjon, blir senere frikjent og det reises også krav om erstatning for tapt arbeidsfortjeneste under fengslingen da han har en familie å forsørge.

JULUSSAKONFLIKTEN

Men dette blir ikke siste gang Peder Vestad stilles for retten etter en arbeidskonflikt. Fire år senere oppstår det en arbeidskonflikt blant fløtere i Elverumsdistriktet, Julussakonflikten, der uorganiserte fløtere underbød de organiserte fløterne. Politi og militære holdt vakt med våpen slik at arbeidet kunne gjennomføres med uorganisert arbeidskraft, noe som førte til store demonstrasjoner fra de organiserte fløterne. De væpnede militære og politiet med hunder ble satt inn for å møte de demonstrerende fløterne. Det hele gikk så langt at også fløterne væpnet seg og dannet et ordensvern. Peder Vestad var nå fylkessekretær i Hedmark arbeiderparti og fikk både en rolle som forhandler, men også som en del av ledelsen av demonstrasjonene. Julussakonflikten i 1927 ender med tap for arbeiderne. Etter avslutning av konflikten blir Peder Vestad nok en gang tiltalt og nå botelagt, denne gangen for å ha offentliggjort navn i konflikten.

ENDELIG ANERKJENNELSE – LØNNET TILLITSVALGT

Selv om arbeiderne sto igjen med tap i Julussakonflikten i 1927, førte det til at Norsk skog- og landarbeiderforbund blir stiftet samme år, og i 1929 får de gjennomslag for tariffønn for arbeiderne. Med stiftelsen av Norsk skog- og landarbeiderforbund blir Peder Vestads liv litt roligere når han blir valgt som lønnet tillitsvalgt, først som nestformann og senere formann i forbundet. Etter formannsperioden blir han så forbundssekretær og avslutter sitt arbeidsliv med det. Riktignok er det nok av politiske motsetninger innad i forbundet og også i arbeiderbevegelsen på 30-tallet. Peder Vestad fortsetter derfor å spille en markant rolle. Men nå er det slutt på tungt kroppsarbeid og en evig søken etter arbeid.

Boforholdene blir også mer stabile med livet som heltidslønnet tillitsvalgt. Familien bosetter seg noen år i Kongsvinger, og noen år senere kan familien flytte inn i sitt eget hus på Strømmen i Akershus. Der bor han fram til han dør 69 år gammel av tuberkulosen som blomstret opp igjen.

Jeg sitter igjen med et minne om en sterk farfar, en kjærlig farfar, men også en prinsippfast og streng farfar – som kjempet hele livet for bedre kår for arbeidere. I søken etter mer kunnskap om hans liv gjennom å søke i gamle aviser, i bøker, i artikler, i kirkebøker og i folketellinger, blir jeg mer og mer ydmyk med tanke på det livet mine besteforeldre levde og den rollen de spilte for det samfunnet vi har i dag. ■ ■

KILDER

- Folketellinger
- Kirkebøker
- Blader og aviser
- Nasjonalbiblioteket

Foreningslivet og bestefar – historien om en jern dreiers liv

Historien til forfedrene er preget av engasjement og min bestefar ikke noe unntak. Hans oppvekst var krevende, uten far og med en mor som jobbet lange dager. Han måtte tidlig ta ansvar for familien som åpenbart levde under fattige kår. Han skjønte at engasjement både politisk og organisasjonsmessig var nødvendig om arbeiderklassen skulle bli hørt – og derigjennom få en bedret livssituasjon.

■ KNUT BJØRKMANN

Min bestefar Hjalmar Bjørkmann ble født i 1878 på Briskeby i Oslo og levde et langt liv i industrien og fagforeningsverdenen. Allerede da han var åtte år døde faren hans av tuberkulose bare 33 år gammel, og moren Kristine ble sittende igjen alene med fire barn. I folketellingen fra 1891 står det at hun jobber «paa Kr.ania Mek.Væveri og er delvis forsørget av Fattigvesenet». Jeg antar hun er ved Hjula veveri siden de bor i nærheten. «Folketelling for Kongeriget Norge 1ste Januar 1891. Christiania by» forteller mer om Bergens gade no. 3, der familien bodde: Eier heter Halvorsen og er bagermester. Han har hest, en vallak, og tre 4-hjulede Arbeidsvogne. Gården består av Kjældrom, 1ste og 2den et., samt Kvisten. Familien Bjørkmann hadde ett rom og delte kjøkken med familien Andersen (graastensmurer) som var seks personer på ett rom. I tillegg bodde det ti personer til på kvisten, men de disponerte eget kjøkken.

Hjalmar Bjørkmann – i finstas – og i turantrekk.

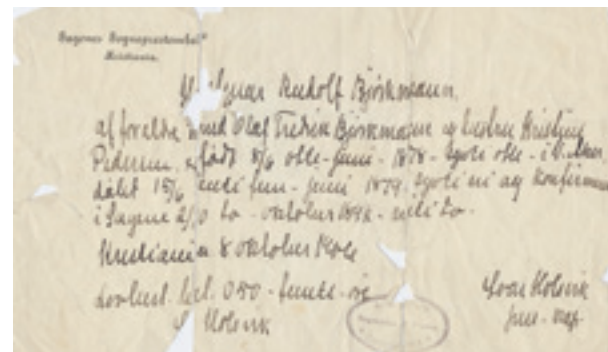
Jeg vet ikke hvor gammel Hjalmar var da han begynte i arbeidslivet, men jeg vet at hans første jobb var som smedarbeider på Myrens mekaniske verksted ved Sagene i Oslo, og han fortsatte senere på Thune på Skøyen i Oslo hvor han dreide deler til mange lokomotiver som gikk på norske strekninger.

ET VOKSENDE ENGASJEMENT

På Myrens startet hans livslange engasjement for arbeidernes rettigheter. Der ble han medlem av Jern-dreierne forening, som ble stiftet i 1899.

Den første saken han engasjerte seg i var kontingenten på fagforeningsmedlemskapet. Den ble på 20 øre og vi får et innblikk i datidens pengeverdier når vi leser at kontingentspørsmålet skapte kraftig debatt. Og det er ører man snakket om. Det ble fremholdt at 15 øre uken

Hjalmars dåps- og konfirmasjonsattest.

var for lite til at foreningen skulle få utrettet noe. Opplysningene fikk jeg fra boken *Jerndreierne forening 50 år. 1898–1948*. Slike jubileumsbøker ligger ofte på Nasjonalbibliotekets nettsider og kan gi verdifulle bakgrunnsopplysninger om en fagforening.

Jerndreierne forening hadde i 1905 hele 316 medlemmer og var den tredje største innenfor paraply-organisasjonen Jern og Metall. Utfordringene var mange: I januar 1900 streiket arbeiderne på et verksted fordi de ikke fikk drikke kaffe til sin medbrakte frokost. Slik var hverdagen for bestefar og menn i hans situasjon. En annen viktig kampsak var lønn. Jernarbeiderne behandlet i 1911 forslag til ny overenskomst som innebar en forkortelse av arbeidstiden til 54 timer pr. uke. Man skulle få en ensartet minstelønn ved samtlige verksteder som kom inn under fellesoverenskomsten; 40 øre pr. time for fagarbeidere og 34 øre pr. time for hjelpearbeidere.

Verdenskrigen fra 1914–18 bidro til økte levekostnader og dermed en reell senkning av lønningene. Lønnsaksjoner ble satt i gang. Arbeiderne oppnådde ofte – til den tid å være – betraktelige lønnstillegg. Jerndreierne var blant de fremste og stod i stor utstrekning, gjennom solidarisk opptreden, for mange vellykkede aksjoner. Verkstedklubben var sterkt preget av kampårene fra før

krigen og satset på at de ikke skulle gi fra seg oppnådde resultater. I 1916 førte ikke forhandlingene fram med streik som følge. Det var under denne streiken Thune-arbeiderne for første gang gjennomførte en protestmarsj i samlet tropp fra verkstedet, oppover Drammensveien, gjennom Bygdøy allé og ned til Stortinget. Demonstrasjonstoget fra Thune gikk denne veien ganske så regelmessig i mange kampår.

«STORSTREIKENS FØRSTE DAGE»

Den største streiken skjedde i 1921. Perioden med høykonjunktur var over og arbeidsløsheten økte. Samtidig foreslo arbeidsgiverne en lønnsreduksjon for sjømenn på 24 prosent. LO betraktet dette som et angrep mot hele arbeiderklassen. Sjømannskonflikten var ikke lenger i sentrum. Under konflikten kom tøffe situasjoner der sult og fortvilelse ble brukt i kampens hete. Fredsbestemmelsen som førte til at streiken ble avblåst ble sterkt kritisert av Thune-arbeiderne. Overskriften på *Aftenpostens* førsteside mandag 30. mai 1921 lød som følger: «Myndighetene godtgjør, at de fullstendig behersker situasjonen.» *Social-Demokraten* hadde lørdag 28. oppslaget:

Til venstre barnebarnet Knut ved damplokomotiv fra Thune. Til høyre ser vi ham på Grefsen stasjon, midt på 50-tallet. Tog var stas, enda mere stas når bestefar hadde vært med på produksjonen av damplokomotivene.

Faksimile fra Arbeiderbladet – Vi gratulerer – 7. juni 1948.

Kristiania i den hvite terrers tegn. Brutale politioverfald paa fredelige arbeidere. Flere personer kvæstet og mishandlet. 19 arbeidere arrestert. Bestialsk optræden overfor gamle og kropplinger.

Storstreiken berørte over 120 000 arbeidere og den revolusjonære Thune-arbeideren, Sigurd Simensen, medlem av Arbeiderpartiets sentralstyre, ble et markert innslag i arbeidskampene. Streiken varte fra 26. mai til 10. juni. En ny konflikt kom året etter. Arbeidsgiverne ønsket å redusere lønna til fagarbeiderne med 90 øre. Saken gikk til voldgift med forbud om arbeidsstans. Dommen resulterte i en lønnsreduksjon for fagarbeidere med 55 øre og 50 for hjelpearbeidere. Bedriftledelsen ved Thune ønsket å gjøre en rekke hjelpearbeidere til fagarbeidere. Men en slik manipulering ville bety streik slo klubben fast. De fikk gehør for sine argumenter.

Midt i dette stod altså bestefar. Noen år senere ble han valgt til kasserer i Jerndreiernes forening – et verv han hadde i hele 23 år, til han ble 69 år gammel. Han hadde også styreverv i Jern- og metalls ferie hjem, i Samvirkende fagforeninger og i Arbeidernes Landsbank. Han var også delegat på flere av Samorganisasjonens landsmøter. Jeg tror ikke «nei» var et ord som fantes i hans munn og han var en mann som virkelig brydde seg om samfunnet rundt seg. Historien til forfedrene er preget av engasjement og slik sett var bestefar ikke noe unntak. Hans oppvekst var krevende, uten far og en mor som jobbet lange dager. Han måtte tidlig ta ansvar for familien som åpenbart levde under fattige kår. Han skjønte at engasjement både politisk og organisasjonsmessig var nødvendig om arbeiderklassen skulle bli hørt – og derigjennom få en bedret livssituasjon.

I tillegg til å gi bestefar mye personlig, ble også engasjementet hans satt stor pris på av andre. En fin vårdag i 1960 ble han funnet død i skogen med en buket markblomster i hånda. I dagene som fulgte dukket følgende notis opp i *Aftenposten*:

Faksimile fra Arbeiderbladet – Jerndreiernes forening 40 år – 25. mai 1938.

Jerndreier Hjalmar Bjørkmann ble bisatt i Det nye krematorium i går. Res.kap. Martin Stensaker forretet. Det ble lagt ned kranser fra familien, fra kolleger ved A/S Thunes mek. Verksted og fra Mekanikernes Foreing hvis fane var oppstilt ved båret med fanevakt. Jerndreiernes Forningen hadde også sendt krans.

Han var en fagforeningsmann helt til slutten.

KILDER

- *Fanen i tro og tross; 1890–1980* – Monica Schanche og Bjørn Bjørnsen
- *Boken om Thunearbeiderne* – Magne Thorsen
- Digitalarkivet.no
- Nasjonalbiblioteket.no
- *Arbeiderbladet*
- *Aftenposten*
- *Social-Demokraten*
- EMI-web
- Egne notater, dokumenter og bilder

Hjalmar Bjørkmann (foran t.v.) – bildet er tatt hos fotograf og er trolig styret i Jerndreiernes forening. Kanskje tatt i forbindelse med et jubileum?

Fra bondesamfunn til industrisamfunn

Dette er historien om hvordan mine tippoldeforeldre fra midten av 1800-tallet tok spranget fra gårdssamfunnet over til industrisamfunnet og deres levkår. Dette var i tiden før fagforeninger var etablerte, og historien viser noe av hva arbeidsfolk hadde å stri med på den tiden, men også noe av mulighetene som bød seg.

■ KJELL EVENSEN

Osterøy og Ytre Arna ligger utenfor Bergen på hver sin side av Sjøfjorden. Hamre og Haus prestegjeld dekket områder både på fastlandet og på Osterøy, så Sjøfjorden var mer noe som bandt samfunnene sammen enn noe som skilte. Det var derfor naturlig for mange på Osterøy etterhvert å søke til Ytre Arna og Arne Fabrikker for arbeid.

ETABLERINGEN AV ARNE FABRIKKER, 1845–1846

I 1845 dro den 21 år gamle Peder Jebsen fra Sundeved i Slesvig til Manchester for å studere fabrikkvirksomhet

og kjøpe maskiner. Han hadde tidligere hatt arbeid gjennom sin svoger hos kjøpmannen F. G. Gade i Bergen, og hadde fått kjøpt Blindheimselva i Ytre Arna. Peder Jebsen ville bygge fabrikk der. Det gjaldt å skaffe inntekter snarest, så produksjonen ble igangsatt før veggene i fabrikkene var ferdig bygget. Midtsommeren 1846 sto Norges første mekaniske bomullsveveri reist, og det var naturligvis et stort behov for arbeidsfolk. I 1850 var det rundt 150 arbeidere i bomullsvarefabrikken, og senere kom det til rundt 250 arbeidere i ullvarefabrikken.

Arbeidsstokken hos Arne Fabrikker. FOTO: N.O. REPPEN/UNIVERSITETSBIBLIOTEKET I BERGEN

Kart over Osterøy og distriktet omkring.

Spinneriet. To gutter i arbeid. FOTO: KNUD KNUDSEN / UNIVERSITETSBIBLIOTEKET I BERGEN

Farging av garn. To gutter i arbeid.

Arne Fabrikker. FOTO: BROSIINGS SAMLING / UNIVERSITETSBIBLIOTEKET I BERGEN

OLE JONSEN RØNHOVDES REISE FRA OSTERØY TIL YTRE ARNA, 1846–1855

Min tippoldefar Ole Jonsen Rønhovde ble født 23. oktober 1833 ved Valestrand i Hamre prestegjeld på Osterøy. Han vokste opp hos foreldrene på gården Runnhovde, bruk E, og var nummer fire av syv søsken. Det var lite håp for ham om overtagelse av gårdsbruk, så han måtte tidlig se seg om etter annen levevei. Hans to år eldre bror Johannes hadde i 1846 fått arbeid ved nye Arne Fabrikker, og han bidro til at Ole også fikk arbeid der. Det er skrevet at Ole kom til Arne Fabrikker før han var konfirmert, antagelig 14 år gammel i 1848, og han begynte da sitt arbeid som stolestiller i ververiet i bomullsvarefabrikken.

OLE OG KARIS FØRSTE TID

Ole var stadig på besøk over Sørfjorden til hjemlige trakter. Han sto til konfirmasjon 15 år gammel 20. mai 1849 i Haus sognekirke på Osterøy. Det var trange kår hjemme hos Ole, så konfirmasjonsdressen sin fikk han av Peder Jebsen. Det ville seg også slik at blant 25 gutter og 63 piker til konfirmasjonen befant seg også den 14 år gamle Kari Nilsdatter fra Hauge på Osterøy. Seks år senere giftet de to seg og bosatte seg ved Arne Fabrikker. Tre år tidligere hadde Ole blitt forfremmet til smed på grunn av sin dyktighet i mekanisk arbeid. Det er sagt at da den første dampbåten kom til Arna gikk han om bord for å se hvordan dampmaskinen fungerte, og så lagde han på egen hånd en liten dampmaskin. Senere lagde han en til.

FORHOLDENE VED FABRIKKEN 1846–1875

Det var en lang og hard arbeidsdag og liten lønn ved fabrikken. En voksen mann fikk 8–10 kroner i lønn pr. uke og arbeidet fra kl. 5 om morgenen til kl. 20 om

kvelden. Kvinnene hadde 2–3 kroner mindre pr. uke, men samme arbeidstid. Det var mye misnøye blant arbeiderne over den lange arbeidstiden, og de valgte etter hvert en fem manns nemnd bestående av folk man visste fabrikken hadde mest bruk for. Disse skulle fremsette arbeidernes krav til justeringer. Etter kravet fra arbeiderne ble arbeidstiden justert til å være fra kl. 6 om morgenen til kl. 19 om kvelden (kl. 17 på lørdager) og lønnen ble 10–12 kroner pr. uke. Dette var etter mye motstand fra ledelsen.

Det fleste arbeiderne hadde akkordlønn fastsatt av Peder Jebsen selv. Om noen ved hardt arbeid kom til å tjene litt over det vanlige trakk Jebsen uten videre noe av lønna, og om han var misfornøyd ble det også trekk i lønn. Om det ble nødvendig med arbeid utover fastsatt tid, så som å losse skuter, hogge is i vannrennene eller gå ærend til byen, ble det aldri gitt noen godtgjøring for slikt. Jebsen bare pekte på dem og ba dem sette igang. Da var det bare å følge ordre.

LEVEFORHOLDENE I FABRIKKBOLIGENE

I hjemmene var det trangt. Ugifte måtte bo åtte til ti personer på et lite rom, og når folk giftet seg fikk de aldri mer enn ett rom, som de måtte dele med en kar eller ei jente. Kjøkken måtte deles med tre til fire andre familier og dessuten med ugifte. Kone og barn arbeidet som oftest i fabrikken slik som mannen, og de kunne dermed holde sulten fra livet. Folk var likevel tilfreds med å ha fått arbeid ved «Elvæ», og det sosiale livet blomstret til tross for de kummerlige forholdene.

Det patriarkalske samfunnet ble styrt av fabrikkherrene. Deres ord var lov, og de avgjorde om barna og ungdommene skulle få arbeid i fabrikken. Heldigvis hadde grunnleggeren Peder Jebsen også medfølelse med folkene sine, og han arbeidet og levde helt fra begynnelsen sammen med dem.

OLE RØNHOVDE OG KARI NILSDATTER HAUGES LIV VED ARNE FABRIKKER, 1856–1920

Ole og Kari fikk sitt første barn i 1856, datteren Anna Margrete, min oldemor. Det ble etterhvert åtte søsken. Ole Rønhovde ville snart begynne med noe for seg selv. Han gikk sammen med vennen Alexander Bull, sønn av den berømte felespilleren Ole Bull som hadde en sommergård i Valestrand på Osterøy, om å bygge en fabrikk ved det lille vannfallet der. Ole tok seg av alle planene og det som hadde med arbeidet å gjøre, og i 1878 startet fabrikken. Etter en stund ville Alexander Bull trekke seg ut av samarbeidet, og fabrikken ble solgt. Ole Rønhovde dro tilbake til Arne Fabrikker og fortsatte sitt arbeid som smed der. Han bisto senere brødrene Peder og Jürg Jebsen med oppbyggingen av fabrikkene i Dale og Berger.

Ole var smed ved ullvarefabrikken i Ytre Arna i 60 år og fikk Kongens fortjenestemedalje da han sluttet i 1908. Han hadde også flere tillitsverv gjennom karrieren. Blant annet som arbeidernes representant ved stiftelsen av Arne fabrikkers pensjonskasse i 1892.

FAGFORENING ETABLERES

I de 60 årene Ole jobbet ved fabrikken og i årene som fulgte gjennomgikk den en stor forandring i hvordan arbeiderne ble behandlet. Lønnsforholdene var et stadig tilbakevendende tema, og mot århundreskiftet så arbeiderne at det ville være nødvendig og gunstig å organisere seg. Sommeren 1900 ble Arne fabrikkers arbeiderforening stiftet, og i 1908 ble foreningen meldt inn i Norsk Arbeidsmannsforbund. Dermed kunne foreningen regnes som en fagforening.

Den første store konflikten startet i mai 1909 og gjaldt lønnsforholdene ved fabrikken. Det endte med en streik som varte fra 7. juli til 3. november. Streiken ga ikke stort økonomisk resultat for arbeiderne, men var en

Arne Fabrikker. FOTO: BROSIINGS SAMLING / UNIVERSITETSBIBLIOTEKET I BERGEN

viktig markering. Fagforeningen ble oppløst i 1912, men arbeiderne i bomullsvarefabrikken og ullvarefabrikken sto sammen og fikk i 1917 for første gang innvilget én ukes ferie i året med full lønn. Ny fagforening ble stiftet i 1919 og kampen for arbeidernes vilkår fortsatte.

Året etter at foreningen blir opprettet døde Kari og Ole etter et langt liv som startet i enkle kår i gårdsamfunnet på Osterøy, og der Ole endte opp som aktet fabrikkarbeider og som en brikke i historien om industrialiseringen av landet vårt. ■

- KILDER
- Digitalarkivet.no
 - *Fabrikkstaden Ytre Arna 1846–1946* – M. L. Revheim, 1946
 - *Kvinnekår i endring, kvinnene sitt arbeid i Arna, Hordaland 1870–1930* – Ingeborg Fløystad, 1986
 - *Vågsdal bygdebok, Bruvik sogn* – Brita Skre, 1981
 - *Hamre, Gards- og ættesoge for tidlegare Hamre kommune og sokn på Osterøy* – Håkon S. Aasheim, 1990
 - *Haus, I saga og segn, Ætt og æle, Ytre Arna* – Lars Martinusson Ådna, 1967
 - *Arne Musikforening 1877–1962* – Arnold Nævdal, 1962

Jakten på mystiske farfar

I mange år visste jeg nesten ingenting om farfars historie. Var han egentlig fra England? Og hvordan var livet hans før han kom til Norge? Historien hans viste seg å bli enda mer spennende enn jeg kunne forestille meg på forhånd.

■ ANNE DEAN

Min farfar døde på Lørenskog 22 år før jeg ble født.

På gravstøtten står det Sidney Dean, 21.5.1894–5.7.1942. Jeg vet nå at den eneste av disse opplysningene som stemmer er datoen for dødsfallet. Fødselsdatoen må farfar ha tatt ut av luften og navnet han brukte varierte gjennom livet.

Etter hvert som jeg ble voksen, økte min higen etter å finne ut om farfars opprinnelse. Alt jeg visste var at han kom fra England og at han i 1925 giftet seg med min farmor Ragna. Sammen fikk de to sønner. Min far Clarence var den yngste av dem.

FLERE BARN

Det skulle vise seg at farfar hadde møtt flere kvinner i Norge før han møtte farmor – og fått flere barn. Før årtusenskiftet ble min slekt i Oslo kontaktet av det som skulle vise seg å være Sidneys barnebarn i Kristiansand. De hadde funnet oss og inviterte til familietreff. Der fikk min far treffe sin halvbror for første gang og hans tre barn med familie. Omtrent på samme tid startet min søken etter farfars opphav for alvor. Med meg på laget fikk jeg fetter Sigmund som en god søkekamerat. Han fant ut at farfar også hadde fått to døtre med en gift kvinne i Stavanger, som døde da de var småbarn.

Ulike kilder oppgir ulike datoer og årstall for Sidneys fødsel, samt ulike fødesteder. Årstallene varierer fra 1886 til 1896. Fødesteder som nevnes er Białystok (Polen), England, Wales og Tyskland. Etternavnet til Sidney opptrer også i ulike versjoner: Dean, Deane, Deang, Deem, Denn og Dehne.

BREV GAV INGEN NAPP

Jeg søkte i alle mulige kilder etter farfars opphav. Jeg har

et bilde av ham i engelsk skipsuniform. HMS Temeraire står det på lua. Dette var et skip som under 1. verdenskrig seilte langs norskekysten. Kanskje var farfar om bord og hoppet av i Stavanger hvor han forelsket seg i den unge, gifte kvinnen? Jeg skrev til ulike instanser i England og i Polen, men fikk ikke noe napp på Sidney Dean. Det var heller ikke så lett å vite hva jeg skulle spørre etter på grunn av de ulike årstallene og forskjellige fødselsstedene, samt usikkerheten med etternavn.

Da farfar giftet seg med farmor i 1925, oppga han romersk-katolsk som sin trosbekjennelse. Men jeg hadde også hørt noe om at han var jødisk.

I 2008 opprettet jeg mitt familietre på [ancestry.com](https://www.ancestry.com). Jeg søkte i vei etter Sidney Dean. Det ble mange treff, men ingen som jeg kjente igjen som min farfar.

DET STORE GJENNOMBRUDET

I 2012 sendte jeg inn en DNA-test av min far og i flere år var jeg jevnt og trutt innom Ancestry for å sjekke om det var noen treff. Årene gikk – uten funn etter farfars opphav. Hver uke så jeg Sidney inn i øynene der jeg støvsugde hans bilde og spurte ham: «Hvem er du, farfar?» Han var merkelig stille. Så kom 2019 med det store, store gjennombruddet.

En høstdag i fjor satt jeg og samboeren min i stua og så på DNA-funnene. Og der dukket det plutselig opp noen helt klare DNA-treff som viste slektskap på tremenningsnivå for meg!

Her ifra rullet ballen i hurtig tempo. Jeg kom i kontakt med etterkommere av to av farfars søsken, som alle bor i USA. Farfars livshistorie ble litt klarere for meg, ikke minst etter at jeg også fant slekt i England på [familysearch.org](https://www.familysearch.org). Etter at jeg fant farfars egentlige etternavn, ble søket etter ham mye enklere. Slekten i

Til venstre bilde av farfar, tatt ca. 1938. Til høyre farfar Sidney i sin uniform fra HMS Temeraire. Dette var et skip som seilte i Norskehavet under 1. verdenskrig. Tro om farfar var ombord og hoppet av i Stavanger?

Bildet er tatt i farfars søster Gertrudes bryllup 28. oktober 1934. Vi ser min oldemor Rebecca i midten, omkranset av tre av sine døtre; Tillie, Esther og Gertrude. Nedduset signatur ved tittel er fra farfars underskrivning ved den engelske folketellingen i 1911.

USA trodde Sidney døde i 1. verdenskrig. Slekten jeg senere fant i England, trodde han var sendt tilbake til Russland på grunn av tvilsomme forretninger.

FLYTTET FRA POGROMENE

Farfar ble født i Białystok i Russland (nå i Polen) i 1886, ikke 1894 som gravstøtten sier. Familien var jødisk, het Denenberg til etternavn og farfar var en av ti søsken. Tre døde nok i tidlig alder. Rundt 1906 emigrerte moren og seks av farfars søsken til USA via Wales og England. Samme år var det en stor pogrom mot jødene i Białystok, hvor 85 av byens jøder ble drept. Far i huset, Lazarus Denenberg, døde i Białystok i 1902..

Farfar selv emigrerte til Wales og videre til Gateshead i England. Med seg hadde han kona Fanny og deres lille datter. Sidney og Fanny var begge fra Białystok og bar nok opprinnelig andre fornavn enn disse. Jeg vet ikke nøyaktig når familien emigrerte, men i folketellingen fra 1911 står det at datteren er født i Russland og jeg har senere fått vite at hun ble født der i 1905. Sønnen deres Lazarus blir født i Wales i 1908, så jeg antar at farfar også emigrerte rundt 1906, i likhet med søsknene og moren.

FORLOT KONE OG FEM BARN I ENGLAND

Farfar fikk totalt fem barn med Fanny, det siste i 1913. Sommeren det året finner vi farfar på vei over fra England til USA for å besøke søsken og mor. Neste sikre

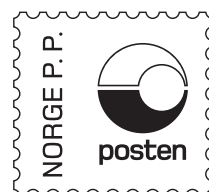
treff på farfar er sommeren 1916. Da har han adresse i Stavanger. Hvordan han havnet der sier historien ingenting om. Men det vi vet er at han dette året får sitt første barn med den gifte kvinnen i Stavanger. Neste barn kommer i 1918, og samme år blir fars halvbror i Kristiansand født.

Farfar Sidney møtte min farmor Ragna i første halvdel av 1920-årene. De fikk sin første sønn i 1925 og giftet seg like etterpå. Min far ble født i 1930.

KAN DET VÆRE FLERE SØSKEN?

Høsten 2019, da jeg kom i kontakt med Denenbergslekta i USA, fant jeg også noe på [familysearch.org](https://www.familysearch.org) som fattet min store interesse. Der hadde farfars engelske oldebarn skrevet Sidneys historie, slik de kjente den. Jeg lo høyt da jeg leste: «He was (...) known to be a womaniser». For farfar fikk mellom 1905 og 1930 ti barn med fire ulike kvinner. Samtidig spur jeg meg selv hvor mange flere halvsøsken min far kan ha. Det er jo lang tid fra første datter blir født i 1905 til siste sønn kom til verden i 1930.

Ekstra stort er det for meg nå å ha fått sett bilde av min farfars mor Rebecca og tre av farfars søsken. Denne familien hadde jeg nesten gitt opp å finne. Tenk, der sitter min oldemor i 1934 omgitt av tre av sine døtre på den yngste datteras bryllupsbilde, ganske så uvitende om at hennes eldste sønn Sidney lever sitt nye liv i Norge med kone og to sønner. Det er fantastisk hva noen DNA-tester kan gi av resultater. ■■

Returadresse:
Slekt og Data
Øvre Slottsgate 2B
NO-0157 Oslo

Verv tre venner

– få ett års gratis
medlemskap

FOTO: MADDALENE E. K. GRAN/RIKSARKIVET

Nyhet! Nå kan du verve tre venner og få ett års gratis medlemskap.

Slik verver du en venn:

- 1 Når vennen din melder seg inn fyller vedkommende inn medlemsnummeret ditt i feltet «Vervet av». Er du usikker på hva medlemsnummeret ditt er? Du finner det øverst i adressefeltet på dette bladet.
- 2 Når vervingen er gjennomført vil du kunne se antallet vervinger på Min side under *Mine vervinger* på slektogdata.no. Vervingene kan spares opp over flere år.